

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ

Μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία της Αναστασίας Κωστούδη

ΕΘΝΙΚΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΤΑΤΟΥΑΖ: Η ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ

Επόπτρια: Πηνελόπη Παπαηλία, επίκουρος καθηγήτρια

Επιβλέπουσα: Ελευθερία Δέλτσου, επίκουρος καθηγήτρια

ΒΟΛΟΣ • ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2015

Στην Τ.

καὶ ἐντομίδας οὐ ποιήσετε ἐπὶ ψυχῇ ἐν τῷ σώματι ὑμῶν

καὶ γράμματα σικτᾶ οὐ ποιήσετε ἐν ὑμῖν·

ἐγὼ εἰμι Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν.

Λευιτικόν 19:28

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ευχαριστίες	σελ. 1
Πρόλογος	σελ. 2
1. Εισαγωγή: Από τους Μαορί στον Ηλία Κασιδιάρη	σελ. 3
2. Λόγοι, συμβολισμοί και τάσεις του ελληνικού τατουάζ	σελ. 11
3. Εθνικισμός: Ο τοτεμισμός της νεωτερικότητας;	σελ. 15
3.1 Η συγκυρία του σύγχρονου ελληνικού εθνικισμού	σελ. 18
4. Το μετανεωτερικό σώμα ως πεδίο εγγραφής ταυτοτήτων	σελ. 29
4.1 Ταύτιση και εθνικιστικό τατουάζ	σελ. 32
5. (Ανα)παραγωγή του εθνικιστικού τατουάζ	σελ. 34
5.1 Εθνικισμός και οπτική κουλτούρα	σελ. 50
5.2 Σύμβολα και συμβολισμοί	σελ. 80

Συμπεράσματασελ. 84

Βιβλιογραφίασελ. 86

Βιβλίασελ. 86

Άρθρασελ. 91

Συμπληρωματικές πηγέςσελ. 95

Παράρτημα συνεντεύξεωνσελ. 97

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Έχοντας ολοκληρώσει την εκπόνηση της εργασίας μου, αισθάνομαι το χρέος να ευχαριστήσω θερμά όσους συνεισέφεραν, με τον τρόπο του ο καθένας, στην ολοκλήρωση αυτού του έργου. Συγκεκριμένα, ευχαριστώ θερμά την οικογένειά μου και ιδιαιτέρως την αδερφή μου για την ηθική και οικονομική υποστήριξη όλα αυτά τα χρόνια. Ευχαριστώ την επόπτρια της διπλωματικής μου εργασίας, κυρία Πηνελόπη Παπαηλία, επίκουρο καθηγήτρια του Τομέα της Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, για τις υποδείξεις, τις εύστοχες παρατηρήσεις και την ευρύτερη καλή μας συνεργασία. Τέλος, ευχαριστώ θερμά τους συμφοιτητές μου από το Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών του ΙΑΚΑ για την έμπρακτη στήριξη, τη συντροφικότητα και την αλληλεγγύη τους, όχι μόνο κατά την εκπόνηση της εργασίας μου, αλλά καθόλη τη διάρκεια των σπουδών μας.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η δερματοστιξία άρχισε να παρουσιάζει μαζικότητα ως προς την εφαρμογή της στην Ελλάδα από τα τέλη της δεκαετίας του '90¹, με σχεδόν δεκαετή καθυστέρηση σε σύγκριση με τις Η.Π.Α. και τη Δυτική Ευρώπη. Οι Έλληνες απενοχοποίησαν το τατουάζ και σχεδόν ταυτόχρονα στράφηκαν στη μαζική κατανάλωσή του, ίσως σε μία βεβιασμένη προσπάθεια συμμόρφωσης και εναρμόνισης με τις δυτικότερες τάσεις. Παράλληλα, από τις αρχές της δεκαετίας του '90, στην Ελλάδα ξέσπασε ένα ανεξέλεγκτο κύμα εθνικισμού (βλ. ενότητα 3.2), εμποτισμένο με έντονα στοιχεία ρατσισμού, που έστρεψε την «εθνική» προσοχή σε αρχαία σύμβολα και προσωπικότητες, στα πλαίσια μίας αγχώδους «αναγωγής στις ρίζες».

Ο συνδυασμός των δύο ανωτέρω τάσεων, έφερε ως αποτέλεσμα την εμφάνιση του ελληνικού εθνικιστικού τατουάζ, ως διακριτής θεματικής κατηγορίας ανάμεσα στις δεκάδες κατηγορίες σχεδίων που ανακύπτουν ανά διαστήματα στη μόδα. Η παρούσα διπλωματική εργασία πραγματεύεται το θέμα του ελληνικού εθνικιστικού τατουάζ σαν κοινωνικό φαινόμενο της τελευταίας δεκαετίας και επιχειρεί να διερευνήσει τους λόγους, τις αιτίες και τους συμβολισμούς πίσω από αυτήν την πρακτική.

Το εθνογραφικό υλικό μου προέκυψε από τις συζητήσεις μου με επαγγελματίες της δερματοστιξίας (εφεξής *πληροφορητές*) που διατηρούν ή εργάζονται σε στούντιο στην Εάνθη, την Καβάλα, τη Θεσσαλονίκη, τα Γιαννιτσά, την Πέλλα, την Κατερίνη και το Βόλο. Η επιλογή των πόλεων έγινε με στόχο τη βέλτιστη δυνατή απόδοση συγκριτικής διάστασης στην έρευνα, με απώτερο στόχο να εντοπιστεί το αφήγημα του εθνικισμού, έτσι όπως αποτυπώθηκε μέσω της πρακτικής της δερματοστιξίας σε διάφορες πόλεις της Βόρειας Ελλάδας εκατέρωθεν της Θεσσαλονίκης. Βασικός μου στόχος υπήρξε επίσης η ανάδειξη του διαφοροποιητικού παράγοντα ανάμεσα στην επαρχία και το αστικό κέντρο, αλλά και η έμφαση στην *παραγωγή* έναντι της *κατανάλωσης* του εθνικιστικού τατουάζ με την προοπτική του ευρύτερου φάσματος πληροφόρησης.

¹Στοιχείο από τις συζητήσεις με τους πληροφορητές μου (βλ. ενότητα 5).

1.ΕΙΣΑΓΩΓΗ:

ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΜΑΟΡΙ ΣΤΟΝ ΗΛΙΑ ΚΑΣΙΔΙΑΡΗ

Ο ελληνικός εθνικισμός, που στην ακραία μορφή του αγγίζει τα όρια του μεταφυσικού², οπτικοποιείται και ενσαρκώνεται γλαφυρά πάνω στα υποκείμενα με τη μορφή του τατουάζ. Συμπτωματικά, τόσο ο εθνικισμός όσο και η δερματοστιξία, παρότι έλκουν την καταγωγή τους από το μακρινό παρελθόν, άλλαξαν μορφή και επανανοηματοδοτήθηκαν από τη δεκαετία του 1980 και εφεξής: Έκτοτε, ο μεν εθνικισμός προσαρμόστηκε στα νέα δεδομένα της παγκοσμιοποίησης, το δε τατουάζ πέρασε την επονομαζόμενη εποχή της *αναγέννησής* του (Schildkrout 2004:335).

Η δερματοστιξία εντοπίζεται σε ένα ευρύτατο χωροχρονικό φάσμα, από τους Μαορί ως τους Κέλτες και από τη Βραζιλία ως την Αφρική και την Ιαπωνία. Ο σκοπός του τατουάζ ήταν κατά παράδοση διακοσμητικός, τελετουργικός ή προσδιοριστικός της ταυτότητας. Τα χαρακτηριστικά τατουάζ (*moko*) των Μαορί της Νέας Ζηλανδίας που καλύπτουν όλο το πρόσωπο, χρησίμευαν παραδοσιακά ως αντιπροσώπευση-*ευθεία αναπαράσταση της ταυτότητας* των υποκειμένων, αντίστοιχα με τη δική μας υπογραφή (Bell 1999:53).

Η πρώτη επαφή του δυτικού κόσμου με τη δερματοστιξία πραγματοποιήθηκε στα μέσα του 18^{ου} αιώνα, όταν ο James Cook επιστρέφοντας από την Πολυνησία έφερε μαζί του ιθαγενείς με παραδοσιακά τατουάζ, τους οποίους περιέφερε ως εκθέματα, προμηνύοντας τα μελλοντικά tattoo freakshows (Wageman 1995:106). Σημειωτέον πως η δερματοστιξία στην Πολυνησία χρονολογείται βάσει αρχαιολογικών ευρημάτων στη δεύτερη χιλιετία π.Χ. (DeMello 2000:45). Η επερχόμενη υιοθέτηση της πρακτικής από τους Δυτικούς, σηματοδοτεί τη σύγχρονη δερματοστιξία ως εντελώς διαφοροποιημένη από την παραδοσιακή πρακτική των ιθαγενών και αποτελεί τον πρώτο «πρόγονο» του νεωτερικού ατομικού τατουάζ.

Παρά τη μέχρι πρότινος διαδεδομένη αντίληψη ότι το τατουάζ αποτελεί ένδειξη αμφισβήτησης της καθεστηκυίας τάξης, αποδεικνύεται πως κατά το 19^ο αιώνα οι

²Ο εθνικισμός παρ' ό,τι μοντέρνος στηρίζεται στην ιδέα της μυθικής καταγωγής του έθνους, με χαρακτηριστικά παραδείγματα την πεποίθηση της θεϊκής προέλευσης ή της καταγωγής από τον Σείριο.

γυναίκες της ανώτερης τάξης και τα μέλη της βασιλικής οικογένειας προέβαιναν στην απόκτηση τατουάζ (Springer 2000:53). Στις μέρες μας, οι άνθρωποι που επιλέγουν να κάνουν τατουάζ προέρχονται από όλες τις ηλικιακές ομάδες, επαγγελματικές κατηγορίες και κοινωνικές τάξεις, ενώ οι γυναίκες αποτελούν το ήμισυ του πελατολογίου (Kochetal 2005:80).

Διανύοντας ένα μακρύ ταξίδι μέσα στους αιώνες και ανάμεσα στις ηπείρους, η δερματοστιξία έφτασε στην Ελλάδα, όπου προσαρμόστηκε στα εγχώρια δεδομένα. Από κατακριτέα πρακτική -συνδεδεμένη με «περιθωριακές» υποκουλτούρες- μέχρι πριν περίπου δέκα χρόνια, μετατράπηκε σε μαζική μόδα και υιοθετήθηκε από πολύ μεγάλη μερίδα της ελληνικής κοινωνίας.

Οι κατηγορίες των σχεδίων είναι ποικίλες και διαφοροποιούνται από τις εκάστοτε τάσεις. Η παρούσα εργασία πραγματεύεται το εθνικιστικό τατουάζ, από τη σκοπιά της καλλιτεχνικής και αισθητικής απεικόνισης των ιδεωδών που εμπίπτουν στη ρητορική του εθνικισμού. Πριν όμως προβώ σε πραγματολογικά δεδομένα, κρίνω δόκιμη την επισκόπηση των ακόλουθων δημοσιευμάτων, που αφορούν σε τατουάζ αναγνωρίσιμων Ελλήνων φερόμενων ως εθνικιστών. Ακολουθώ, παρουσιάζω συνοπτικά τρία περιστατικά που έφεραν στο προσκήνιο το ελληνικό εθνικιστικό τατουάζ και αποτέλεσαν σημαντικό παράγοντα διαμόρφωσης του τελικού θέματος της εργασίας μου.

Στις 04/08/2013 η κυριακάτικη έκδοση της εφημερίδας *Πρώτο Θέμα* κυκλοφόρησε με το πιο πολυσυζητημένο εξώφυλλο του έτους, καθώς απεικόνιζε τον βουλευτή της Χρυσής Αυγής³ Ηλία Κασιδιάρη σε στιγμιότυπο από τις καλοκαιρινές διακοπές του, φέροντας στον αριστερό βραχίονα ευμέγεθες τατουάζ με σπαρτιάτικο κράνος και ένα σχέδιο που παραπέμπει αδιαμφισβήτητα σε σβάστικα (εικόνα 1.1). Μετά τη δημοσίευση της φωτογραφίας ακολούθησε τηλεοπτικό παραλήρημα σχετικά (βλ. ενότητα 4.1) με το τι συνιστά εθνικιστικό σύμβολο και τι ξεπερνά τα επιτρεπτά όρια. Ο ίδιος ο Ηλίας Κασιδιάρης έσπευσε να διαψεύσει την παραπομπή του τατουάζ του σε σβάστικα, φέροντας τα ακριβώς αντίθετα αποτελέσματα, καθώς έκτοτε ο μαϊανδρος έχει οριστικοποιηθεί στη συλλογική συνείδηση ως ακραίο εθνικιστικό -αν όχι φασιστικό- σύμβολο.

Εικόνα 1.1 Το εξώφυλλο της εφημερίδας *Πρώτο Θέμα* με το τατουάζ του Η. Κασιδιάρη.

Πηγή: jungle-report.blogspot.gr

³Πολιτικό κόμμα που ιδρύθηκε το 1980. Αυτοαποκαλείται εθνικιστική οργάνωση, παρόλα αυτά η «Διακήρυξη των Ιδεολογικών Αρχών» της (1980) αποτελεί κατάφορο νεοναζιστικό μανιφέστο.

Ο ισχυρισμός ότι ο μαϊάνδρος συνιστά συγκαλυμμένη σβάστικα, αναλύεται στο εκτενές άρθρο *«Αρχαιοελληνικές» σβάστικες, «ελληνοπρεπή» τατουάζ και παραμύθια για Α(γ)ρίους*.⁴ όπου παρατίθεται για σύγκριση εξώφυλλο του περιοδικού της Χρυσής Αυγής από το 1986, στο οποίο παρίσταται σχέδιο εξαιρετικής ομοιότητας με το τατουάζ του Ηλία Κασιδιάρη (εικόνα 1.2).

Εικόνα 1.2 Εξώφυλλο του περιοδικού Χρυσή Αυγή από το 1986.

Πηγή: jungle-report.blogspot.gr

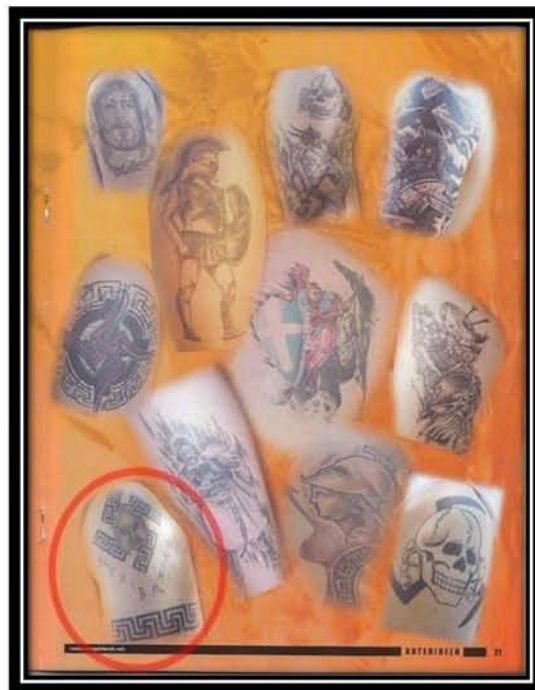
Παραθέτω ενδεικτικό απόσπασμα του ακροδεξιού περιοδικού *Αντεπίθεση* με θέμα το ελληνικό εθνικιστικό τατουάζ, όπου αφού εξαιρείται η επιστράτευση της δερματοστιξίας ως μέσου προώθησης της εθνικιστικής ιδεολογίας, προτείνονται ενδεικτικά εθνικιστικά σχέδια (εικόνα 1.3):

Tattoo... Αναμφισβήτητα μία από τις πλέον αμφιλεγόμενες αλλά και ενδιαφέρουσες μορφές τέχνης. Η προέλευσή του χάνεται στο βάθος του χρόνου, αφού τατουάζ εντοπίζονται σε πλήθος αρχαίων λαών. Συναντάται οπωσδήποτε και στους άριους ευρωπαϊκούς λαούς, όχι με τη μορφή

⁴Ηλεκτρονικό άρθρο του blogger SFY στο ειδησεογραφικό ιστολόγιο *JungleReport*.

της σύγχρονης δερματοστιξίας, αλλά με διαφορετικές τεχνικές που πέρασαν από τους αρχαίους Θράκες στους απογόνους τους, Κέλτες και σε ορισμένα φύλα της κεντρικής Ευρώπης. Παρά τον καθαρά κοσμητικό χαρακτήρα που αρχικά είχε, με την πάροδο των χρόνων το tattoo άρχισε να αποτελεί ένα μέσο εξωτερίκευσης προσωπικών συναισθημάτων και ιδεών. Είναι λοιπόν εύκολο να καταλάβει κανείς με ποιον τρόπο το tattoo συνδέθηκε με το εθνικιστικό κίνημα. Δεν είναι λίγοι οι νέοι που αποφασίζουν να αποτυπώσουν στο κορμί τους σχέδια με σαφή ιδεολογικό προσανατολισμό. Για αυτό το λόγο είναι φανερό ότι βλέπουμε το tattoo μέσα από ένα εντελώς ξεχωριστό και διαφορετικό πρίσμα. Για τον οποιοδήποτε αδαή ίσως αποτελεί ένα χαρακτηριστικό περιθωριακών ατόμων. Για κάποιους τρέντυ φλόρους μία καλή ευκαιρία να «δειχτούν» στο μίξερo συνάφι τους. Για εμάς απλά έναν ακόμα τρόπο έκφρασης των αξιών και των πιστεύω μας (τεύχος 30, Σεπτ.-Οκτ. 2007, σελ.21).

Η παραπάνω παράγραφος συνοψίζει βασικά σημεία τα οποία πραγματεύομαι στη συνέχεια της εργασίας: η αίσθηση ενότητας και του κοινού ανήκειν μεταξύ των εθνικιστών (εμείς), το τατουάζ ως «σφραγίδα» της εθνικιστικής ιδιότητας και η σαφής διαφοροποίησή του από τις υπόλοιπες, μη εθνικιστικές κατηγορίες σχεδίων (π.χ.: προσωπικά τατουάζ).

Εικόνα 1.3 Προτεινόμενα «ελληνικά» τατουάζ από την *Αντεπίθεση*. Στον κόκκινο κύκλο διακρίνεται το τατουάζ του Ηλία Κασιδιάρη, έξι χρόνια πριν δημοσιευθεί εκ νέου στο *Πρώτο*

Θέμα. Πηγή: jungle-report.blogspot.gr

Πέντε μήνες πριν το εξώφυλλο του Ηλία Κασιδιάρη, στις 01/03/2013, είχε απασχολήσει τα μέσα και την κοινή γνώμη η δημοσίευση φωτογραφίας του βουλευτή της Χρυσής Αυγής Παναγιώτη Ηλιόπουλου, τραβηγμένης σε αιμοδοσία «μόνο για Έλληνες» που είχε οργανώσει η Χρυσή Αυγή. Στη φωτογραφία (εικόνα 1.3) διακρίνεται καθαρά ο ναζιστικός χαιρετισμός “Sieg Heil” («Χαίρε Νίκη») που φέρει ο βουλευτής στο εσωτερικό του αριστερού του βραχίονα. Η φράση του τατουάζ συνοδεύεται από έναν κόκκινο μαϊάνδρο – έμβλημα της Χρυσής Αυγής.

Εικόνα 1.3 Ο Π. Ηλιόπουλος στην αιμοδοσία μόνο για Έλληνες.

Πηγή: jungle-report.blogspot.gr

Δεν ήταν όμως μόνο μέλη της Χρυσής Αυγής οι πολιτικοί που απασχόλησαν τη δημοσιότητα με τα αμφιλεγόμενα τατουάζ τους. Στις 08/05/2014 η τότε βουλευτής των Ανεξαρτήτων Ελλήνων και νυν βουλευτής του ΣΥ.ΡΙΖ.Α Ραχήλ Μακρή, παρευρέθηκε ως καλεσμένη σε πρωινή εκπομπή της ιδιωτικής τηλεόρασης όπου και επέδειξε το νεοαποκτηθέν τατουάζ της: ένα σπαρτιάτικο κράνος με το «Λ» των Λακεδαιμονίων.

Εικόνα 1.4 Η Ραχήλ Μακρή με τατουάζ που απεικονίζει σπαρτιάτικο κράνος.

Πηγή: luben.tv

Εικόνα 1.5 Η Ραχήλ Μακρή επιδεικνύει το νεοαποκτηθέν τατουάζ της.

Πηγή: news247.gr

Η ενέργεια της Ραχήλ Μακρή να προβεί στην απόκτηση ενός τατουάζ από την (ακροδεξιά)εθνικιστική θεματολογία, επανατοποθέτησε τα όρια ανάμεσα στις παρωχημένες ταξινομήσεις αυτών των συμβόλων. Ένα τατουάζ με παραπομπές στον αρχαίο κόσμο και δη στις αρχαίες πολεμικές επιχειρήσεις πάνω στον βραχίονα ή την πλάτη ενός άνδρα τείνει να αποκτά σχεδόν αυτόματα εθνικιστικές-φασιστικές συνδηλώσεις. Σε αυτό το σημείο της έρευνάς μου προβληματίστηκα ως προς τον τρόπο που επεδίωκε να επικοινωνήσει τα πατριωτικά της αισθήματα η Ραχήλ Μακρή, καθώς ήταν η πρώτη και η μόνη (αναγνωρίσιμη) γυναίκα που εντόπισα να φέρει εθνικιστικό τατουάζ σε εμφανές σημείο, αποτελώντας κατ' αυτόν τον τρόπο μία κατηγορία από μόνη της.

Τι συνιστά τελικά ένα εθνικιστικό τατουάζ; Ποια είναι τα συστατικά στοιχεία που το καθιστούν εθνικιστικό και όχι απλώς ελληνοπρεπές; Το ίδιο σύμβολο αλλάζει δυναμική και περιεχόμενο ανάλογα με το άτομο που το φέρει; Η προβληματική αυτή με οδήγησε γρήγορα στη διαπίστωση πως η σχέση ατόμου και τατουάζ είναι τελικά αμφίδρομη. Βασισμένη στην έρευνα πεδίου αλλά και στην ανάλυση περιεχομένου ιστοσελίδων, επιχειρώ στις επόμενες ενότητες να δώσω απαντήσεις στα παραπάνω ερωτήματα.

2.ΛΟΓΟΙ, ΣΥΜΒΟΛΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΤΑΤΟΥΑΖ

Το τατουάζ με τη σύγχρονη μορφή του καταφθάνει στην Ελλάδα αρκετά αργότερα απ' ό,τι στη Δυτική Ευρώπη και σύμφωνα με τους πληροφορητές μου δεν γίνεται δημοφιλές πριν τη δεκαετία του 1980. Η σχέση της Ελλάδας με τη δερματοστιξία άλλωστε δεν ξεκίνησε εξ αρχής ευνοϊκά, καθώς η πρακτική στην αρχαιότητα εφαρμοζόταν για το σημάδεμα των δούλων που δραπέτευαν (Gustafson 1997:93). Η σύγχρονη χρήση του τατουάζ φυσικά είναι καθαρά κοσμική και ακολουθώντας το δυτικό υπόδειγμα, αποτελεί ιδιαίτερα διαδεδομένη πρακτική και στην Ελλάδα. Η δερματοστιξία είναι δημοφιλής σε διάφορες ηλικιακές ομάδες και καλύπτει μεγάλη ποικιλία σχεδίων (βλ. ενότητα 2.1).

Μέχρι τη δεκαετία του 1980 –οπότε και έλαβε χώρα η επονομαζόμενη «αναγέννηση του τατουάζ» (Sweetman 2004:295)- η δερματοστιξία έφερε αρνητικές συνδηλώσεις (π.χ.: «αλητεία», κοινωνική «κατιούσα») και αντιμετωπιζόταν με καχυποψία, ακόμα και αποτροπιασμό από την ελληνική κοινωνία. Παρόλα αυτά, η έντονη προβολή του τατουάζ από τα κυρίαρχα μέσα τα τελευταία χρόνια συνεισέφερε στην εξοικείωση του κοινού με τη θέα του «ζωγραφισμένου» δέρματος, καθώς όλο και πληθαίνουν τα διάσημα πρόσωπα (τραγουδιστές, ηθοποιοί, ποδοσφαιριστές κτλ) που φέρουν ευμεγέθη και πολυάριθμα τατουάζ. Οι Patterson&Schroeder (2010) αποδίδουν την αυξημένη ζήτηση για τατουάζ στην *καταναλωτική κουλτούρα* της δυτικής κοινωνίας, ενώ ορισμένοι συγγραφείς κάνουν λόγο για εμπορευματοποίηση (*commodification*) του τατουάζ (βλ. Foster&Hummel 2010, Kosut 2006).

Ο πολλαπλασιασμός των στούντιο και των επαγγελματιών της δερματοστιξίας έκαναν επίσης την πρακτική πιο προσιτή στο μέσο άνθρωπο και συνέβαλλαν στη διάδοσή της. Πριν μόλις μία δεκαετία δραστηριοποιούνταν λίγα μόνο στούντιο τατουάζ στη Θεσσαλονίκη και ελάχιστα στις υπόλοιπες επαρχιακές πόλεις της Βόρειας Ελλάδας. Η συχνά υποχρεωτική μετάβαση σε άλλη πόλη για την απόκτηση τατουάζ λειτουργούσε σε πολλές περιπτώσεις ανασταλτικά. Όπως με ενημέρωσαν οι πληροφορητές μου, η ύπαρξη στούντιο σε επαρχιακές πόλεις, όχι μόνο συνέβαλλε

στη διάδοση της μόδας, αλλά άμβλυνε και τις αντιδράσεις του ευρέως κοινού απέναντι στο τατουάζ.

Οι λόγοι⁵ που οδηγούν τους σύγχρονους νέους στην απόκτηση τατουάζ περιλαμβάνουν την προσωπική έκφραση του ατόμου, τη διεκδίκηση της μοναδικότητάς του, τον καλλωπισμό του αλλά και την έμφαση στη φυσική του αντοχή⁶ (Atik & Yildirim 2014:215). Ως προς τη σημειωτική τους, τα τατουάζ μπορούν να διακριθούν σε τρεις βασικές κατηγορίες: τα *διακοσμητικά*, αυτά που λειτουργούν ως *μνημονικές συσκευές* και αυτά που φέρουν *φιλοσοφικά μηνύματα* (Post 1968:518). Σχετική έρευνα σε φυλακές των Η.Π.Α.⁷ κατέληξε στην ακόλουθη ταξινόμηση:

- Σχέδια ταυτότητας (π.χ.: εμβλήματα, αρχικά ονόματος)
- Σχέδια αγάπης (π.χ.: μισοφέγγαρα, καρδιές, λουλούδια, πρόσωπα γυναικών)
- Πορνογραφικά
- Πομπώδη και *ψευδο-ηρωικά* (π.χ.: νεκροκεφαλές, δράκοι)
- Γούρια (π.χ.: πέταλο αλόγου, τραπουλόχαρτα)
- Θρησκευτικά (π.χ.: σταυρός)
- Ιδιωτικά σύμβολα

Η θεματολογία παρουσιάζεται αρκετά διαφοροποιημένη τόσο στις Η.Π.Α, όσο και στην Ελλάδα του σήμερα, ενώ δεν είναι καθόλου απαραίτητη πλέον η επίσκεψη σε σωφρονιστικό κατάστημα για διεξαγωγή έρευνας πάνω στο τατουάζ. Η μόδα είναι ένας σημαντικός παράγοντας που διαφοροποιεί τα προτιμώμενα δημοφιλή σχέδια σε κάθε δεδομένη χρονική περίοδο. Κατά τη δεκαετία του 1990 για παράδειγμα, οι τάσεις της μόδας επέβαλλαν τα *tribal*⁸ σχέδια, τα οποία στη σημερινή εποχή θεωρούνται εντελώς ξεπερασμένα – ίσως ακόμη και αντιαισθητικά.

⁵Για περαιτέρω λόγους απόκτησης τατουάζ βλ. επίσης Wohlrbetal. 2006:89

⁶Ο *συμβολισμός της πράξης, το στοιχείο της επίδειξης και το μαζοχιστικό στοιχείο*, βλ. Post 1968:519³ Ferguson-Rayport 1953

⁴Περί σύγχρονου πριμιτιβισμού βλ. Rileyetal. 2010 και Rosenblatt 1997

Ανάμεσα στα διάφορα σχέδια που ήρθαν στο προσκήνιο με τη διάδοση της πρακτικής του τατουάζ (π.χ.: σύμβολο του απείρου, νεράιδες, ζωτικά, φτερά, ονειροπαγίδες, muertos⁹, αφηρημένα γραμμικά σχέδια κτλ) ανέκυψε και η εθνικιστική εικονογραφία. Εθνικιστικά σχέδια σαφώς εντοπίζονται από πολύ παλαιότερα, όμως τα δεδομένα αλλάζουν τα τελευταία δέκα χρόνια με την απενοχοποίηση του τατουάζ και την ευρεία χρήση του. Αν διατηρήσουμε τις προαναφερθείσες ταξινομητικές κατηγορίες, τότε το εθνικιστικό τατουάζ εμπίπτει σε περισσότερες από μία, πληρώντας τα κριτήρια για ένταξη τόσο στα σχέδια ταυτότητας, όσο και στα πομπώδη/ψευδο-ηρωικά (*bombastic/pseudo-heroic*), ενώ δεν είναι σπάνιες οι περιπτώσεις που συνδυάζεται και με θρησκευτικά σύμβολα.

Κατά τη διάρκεια της έρευνάς μου εντόπισα και διέκρινα τις εξής κατηγορίες σχεδίων που κατά τη γνώμη μου εμπίπτουν στη θεματική του εθνικισμού:

- Λεωνίδας/Σπαρτιάτες πολεμιστές
- Περικεφαλαίες, δόρατα, ασπίδες
- Μέγας Αλέξανδρος, Άστρο της Βεργίνας
- Φράσεις («Μολών λαβέ», «Ελλάς ή τέφρα», «Η ταν ή επί τας» κτλ)
- Σημαίες (σύγχρονη, βυζαντινή κτλ)
- Ελληνική μυθολογία και τέχνη (π.χ.: θεότητες, ναοί/κίονες, μαϊάνδροι κτλ)
- Κωνσταντινούπολη, Αγία Σοφία
- Ήρωες της Επανάστασης του 1821
- Συνδυασμοί των παραπάνω

Τα προαναφερθέντα σχέδια παρατίθενται βάσει της συχνότητας εμφάνισής τους στην έρευνά μου, ξεκινώντας από το πιο συνηθισμένο (Λεωνίδας) στο πιο σπάνιο (Κολοκοτρώνης). Οι μεταξύ τους συνδυασμοί αποφαίνονται συχνά άτοποι, καταδεικνύοντας πως ο εθνικισμός δεν συμβαδίζει απαραίτητα με την εμπειριστατωμένη ιστοριογνωσία (βλ. εικόνα 5.21).

⁹Φιγούρες επηρεασμένες από τις παραδοσιακές μεταμφιέσεις της μεξικανικής «Ημέρας των Νεκρών» (*Día de Muertos*)

Στη συνέχεια της εργασίας μου επιδιώκω την παρουσίαση της ρεαλιστικής εφαρμογής των προαναφερθέντων κατηγοριών τατουάζ μέσα από τα εθνογραφικά μου παραδείγματα (βλ. ενότητες 5 και 5.1) και επιχειρώ μία εκτενέστερη ανάλυση των συμβόλων και των συμβολισμών τους (βλ. ενότητα 5.2).

3.ΕΘΝΙΚΙΣΜΟΣ:

Ο ΤΟΤΕΜΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΝΕΩΤΕΡΙΚΟΤΗΤΑΣ;

Τα έθνη και η εθνικότητα δεν είναι παρά επιστημονικοί ευφημισμοί που έχουν υποκαταστήσει την έννοια της φυλής.

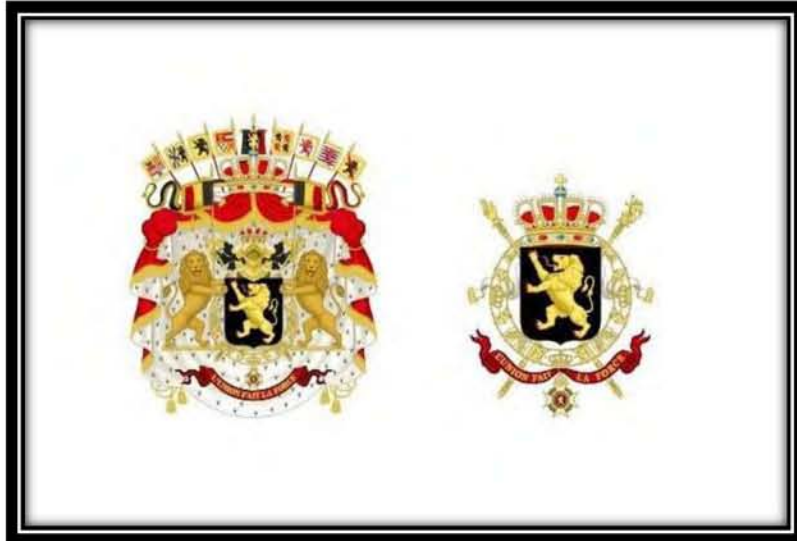
Pierre Bourdieu, 1999:319

Λαμβάνω το θάρρος να αποτολμήσω τον μάλλον ασύμμετρο παραλληλισμό του τίτλου, ορμώμενη από τις ακρότητες του εθνικιστικού αισθήματος που συνάντησα εκπονώντας την έρευνά μου. Η ιδέα ενός ακραία εθνικιστή πολίτη της σύγχρονης εποχής, που επιδεικνύει σχεδόν δεισιδαιμονικό σεβασμό απέναντι στη σημαία και τα εθνικά σύμβολα και που φτάνει στο σημείο να σημαδέψει το δέρμα του για πάντα με κάποιο/-α από αυτά, με παρέπεμψε ασυναίσθητα στην αρχέγονη λατρεία του τοτέμ.

Συγκεκριμένα, η γνώση πως το φυλετικό τοτέμ λατρεύεται από άνδρες και γυναίκες που φέρουν το όνομά του, θεωρούνται απόγονοι κάποιου κοινού προγόνου και συνδέονται μεταξύ τους με κοινή πίστη και κοινές υποχρεώσεις στο τοτέμ (Freud, 1961:95) μου έφερε αβίαστα στο νου τις δημοφιλείς πεποιθήσεις των Ελλήνων εθνικιστών, όπως για παράδειγμα την ιερότητα της σημαίας, το σεβασμό στα εθνικά εμβλήματα (απόδοση τιμών), την πεποίθηση της κοινής καταγωγής από αρχαίους επιφανείς Έλληνες, την υποχρέωση διαφύλαξης της εθνικής διαθήκης. κτλ.

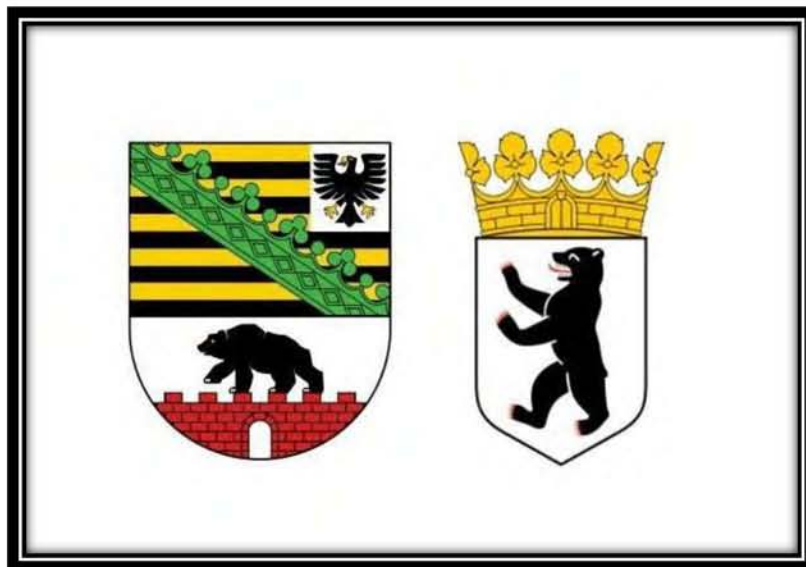
Δευτερεύον έρεισμα του συλλογισμού μου αποτέλεσε το γεγονός πως, διαμέσου των αιώνων και του περάσματος από το τοτέμ της φυλής στον θυρεό ή το οικόσημο των πριγκιπάτων και των δουκάτων, και από αυτά στις σημαίες των αυτοκρατοριών και των μεταγενέστερων εθνικών κρατών, διατηρήθηκε σε αρκετές περιπτώσεις ζωντανή η παράδοση της επιστράτευσης επιβλητικών άγριων ζώων (λιοντάρι, αρκούδα, αετός) ως εμβλήματα της φυλής ή του έθνους. Οι λόγοι παραμένουν σταθεροί και αμετάβλητοι: επισημαίνονται αλλά και οικειοποιούνται οι τρομερές δυνάμεις και ιδιότητες του εκάστοτε ζώου-εμβλήματος.

Ο αετός για παράδειγμα, εξέτισε μακρά θητεία από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα ως έμβλημα της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, της Ανατολικής Ρωμαϊκής (Βυζαντινής) Αυτοκρατορίας, του Τρίτου Ράιχ και των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής, παρόλο που στην τελευταία περίπτωση δεν παρίσταται στην επίσημη σημαία.

Εικόνα 3.1 Το μεγάλο και το μικρό εθνόσημο του Βασιλείου του Βελγίου.

Πηγή: wikipedia.org/wiki/Εθνόσημο_του_Βελγίου

Εικόνα 3.2 Τα εμβλήματα της Σαξονίας-Άνχαλτ (αριστερά) και του Βερολίνου (δεξιά).

Πηγή: wikipedia.org/wiki/Εμβλημα_της_Σαξονίας-Άνχαλτ
και wikipedia.org/wiki/Εμβλημα_του_Βερολίνου

Ο ελληνικός εθνικισμός επικαλείται τον αετό μόνο διαμέσου της θρησκευτικής του σημασιодότησης και συγκεκριμένα τον δικέφαλο, τον οποίο συνάντησα σε αρκετά τατουάζ (βλ. ενότητα 5.3) που σχετίζονται με τον αλυτρωτισμό (Κωνσταντινούπολη, Αγία Σοφία, χαμένεςπατρίδες).

Στο βιβλίο του *Ο τοτεμισμός σήμερα*, ο Levi-Strauss επιχειρεί μία αντίστοιχη αναγωγή στον αρχεγονισμό, σκιαγραφώντας τη διαδρομή *ατομικά συναισθήματα προσκόλλησης → τελετουργοποιημένη συλλογική συμπεριφορά → αντιπροσωπευτικό αντικείμενο της ομάδας* και καταλήγοντας στο συμπέρασμα *πως έτσι εξηγείται ο ρόλος που έχει αποδοθεί μέσα στις σύγχρονες κοινωνίες στα σύμβολα όπως είναι οι σημαίες, οι βασιλιάδες, οι πρόεδροι κτλ* (1972:88). Ο λεγόμενος τοτεμισμός, άλλωστε, *προέρχεται από τη νόηση και οι απαιτήσεις στις οποίες ανταποκρίνεται, ο τρόπος με τον οποίο ζητάει να τις ικανοποιήσει είναι κατ' αρχήν διανοητικού τύπου. Με αυτή την έννοια δεν έχει τίποτα το αρχαϊκό ή το απόμακρο* (1972: 147).

Κλείνοντας εδώ την αλληγορία με τον τοτεμισμό, συνεχίζω περνώντας σε πραγματολογικά στοιχεία του εθνικισμού. Συγκεκριμένα, μετά από συνοπτική παράθεση της ιστορίας του, επιχειρώ να αναλύσω τους λόγους πίσω από τον ελληνικό εθνικισμό και τους τρόπους με τους οποίους έχει εκφραστεί σε επίσημο-θεσμικό, αλλά και ανεπίσημο-λαϊκό επίπεδο.

3.1 Η συγκυρία του σύγχρονου ελληνικού εθνικισμού

Καθ' εαυτή η κάθε ιδέα είναι ουδέτερη -ή θα έπρεπε να είναι – αλλά ο άνθρωπος την εμψυχώνει, προβάλλει πάνω της τις φλόγες και τις παραφροσύνες του.

Emil Cioran, 2010:13

Όσο πιο πολύ θαυμάζεται μία αξία, τόσο πιθανότερο είναι να υιοθετηθεί από τους ανάξιους.

C. H. Cooley

Ο εθνικισμός είναι η θεωρία που υποστηρίζει ότι τα έθνη προϋπάρχουν και αφυπνίζονται (Özkişimli 2011:13) και δεν υπήρξε άλλο πολιτικό δόγμα που να έπαιξε τόσο αποφασιστικό ρόλο στη διαμόρφωση του χαρακτήρα του σύγχρονου κόσμου (2011:23). Αποτελώντας ταυτόχρονα κοινωνικό και πολιτικό κίνημα, ο εθνικισμός εκδηλώνεται τόσο σε πλούσιες, όσο και σε φτωχές χώρες και παρουσιάζει εξίσου δεξιές και αριστερές παραλλαγές (McCrone 2000:8).

Η παρουσία του εθνικισμού ως ιδεολογίας και κοινωνικού κινήματος γίνεται αισθητή στην Ευρώπη από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα (Özkişimli 2011:37), ως μαζική επιθυμία συγκέντρωσης και σύμπλευσης πληθυσμών με γνώμονα την εθνοτική καταγωγή τους (δημιουργία του έθνους-κράτους), σε πλήρη αντίθεση με την πολυεθνοτική-πολυπολιτισμική σύσταση των μέχρι τότε αυτοκρατοριών.

Ο Hobsbawm χαρακτηρίζει τον εθνικισμό ως ιδεολογική επινόηση που νομιμοποιεί την καπιταλιστική τάξη πραγμάτων (Μαδιανού 2007:34), ενώ ο Anderson τον θεωρεί αποτέλεσμα της συνέργειας του καπιταλισμού και της τυπογραφίας (2007:35). Χαρακτηριστικά γνωρίσματα του εθνικισμού, είναι η αναγωγή στο παρελθόν και η προβολή στο μέλλον: *Αποδίδοντάς της μία κοινή, μακρινή καταγωγή, τα άτομα της εθνικής συλλογικότητας δοκιμάζουν την αίσθηση της συνέχειας, μία αίσθηση διάρκειας πέρα από το χρόνο και το θάνατο* (Pistoï 1991:32).

Από τη δεκαετία του 1980 και εφεξής αναφερόμαστε πλέον στο νέο ρεύμα εθνικισμού, όπως αντίστοιχα και στο νέο ρεύμα ρατσισμού (Δημητρίου 2003:203). Όχι μόνο στην Ελλάδα, αλλά και σε πολλά ευρωπαϊκά κράτη παρατηρείται εκ νέου ένας στενότερος από την προγενέστερη μεταπολεμική περίοδο συσχετισμός του ρατσισμού με την προάσπιση της εθνικής ταυτότητας (Βεντούρα 2004:180). Στην εποχή της παγκοσμιοποίησης και της υποχώρησης του κυρίαρχου εθνικού κράτους, η πρόσληψη της έννοιας του σύγχρονου ξένου αποτελεί *προϊόν του κανονιστικού ζήλου του πρώτου* (Παύλου 2004:48). Μελετώντας την ελληνική εκδοχή του νέου αυτού εθνικισμού, μπορεί κανείς εύλογα να θεωρήσει ως κορωνίδα και νομιμοποιητικό επιστέγασμα την ένταξη της Χρυσής Αυγής στο ελληνικό κοινοβούλιο στις 17/06/2012.

Οι Έλληνες εθνικιστές υπερηφανεύονται για τη «γέννηση» της Δημοκρατίας στην Ελλάδα, αλλά σε ολόκληρη την έρευνά μου δεν εντόπισα ούτε ένα τατουάζ με εκπρόσωπο της αθηναϊκής Δημοκρατίας. Αντιθέτως, το εθνογραφικό μου υλικό βρίθκει παραδειγμάτων με τατουάζ που αναπαριστούν το Λεωνίδα από την ολιγαρχική Σπάρτη. Ένα ακόμα συνηθισμένο στοιχείο της θεματολογίας του εθνικού τατουάζ είναι η επικέντρωση σε κάποιον κοινό εχθρό, αντί για την ενασχόληση με τους ημέτερους ήρωες, ενώ η επιθετικότητα και η αλαζονεία φαίνεται να επικρατούν της υγιούς υπερηφάνειας. Οι εκφάνσεις αυτές του ελληνικού εθνικισμού με οδήγησαν στην αναζήτηση των λόγων που ευθύνονται γι' αυτές και αφού εντόπισα τους σημαντικότερους, τους παραθέτω στη συνέχεια:

Η παιδεία:

Η εκπαίδευση φέρεται ως ο σημαντικότερος φορέας για τη διάδοση της συλλογικής και εθνικής ταυτότητας (Μαδιανού 2007:34). Στο βιβλίο του *Εκπαίδευση και εξουσία*, ο Γ. Μηλιός εξηγεί και αναλύει το ρόλο του εκπαιδευτικού συστήματος στη διάδοση του ηγεμονικού λόγου *επιβάλλοντας στους εκπαιδευόμενους την κυρίαρχη ιδεολογία*(1986:13). Το εκπαιδευτικό σύστημα, οργανωμένο στη μορφή ενός ενοποιημένου μηχανισμού με κεντρική διεύθυνση, απευθύνεται στους «υπό ένταξη πολίτες» του κοινωνικού σχηματισμού, αποτελώντας τη βασική συνιστώσα στη διαδικασία αναπαραγωγής των κοινωνικών παραγωγικών σχέσεων εξουσίας (1986:23).

Η διδακτική της Ιστορίας συγκεκριμένα, της πιο συντελεστικής μάθησης στη διαμόρφωση της κοινωνικής συνείδησης (Βώρος, 1989:21), της πιο άμεσης και ορατής οδού ανθρωπογνωσίας (1989:74), φέρει τη μεγαλύτερη ευθύνη από όλα τα διδασκόμενα μαθήματα στη διαμόρφωση των πολιτικών και κοινωνικών αντιλήψεων: *Η διδασκαλία της Ιστορίας αποκαλύπτει το ιστορικό γίνεσθαι (άρα και το κοινωνικό γίνεσθαι) και καλλιεργεί την κοινωνική συνείδηση και πολιτική κρίση* (1989:22). Δυστυχώς όμως, η ιστορική μνήμη και συνείδησή μας είναι διαμορφωμένη μέσα σε συνθήκες καλλιεργημένης ημιμάθειας, μονόπλευρης ενημέρωσης, αντιδικίας, παραποιήσεων και ένοχων σιωπών (1989:25). Η διδασκαλία ισοπεδώνεται και προβάλλονται η ασημαντότητα και ο εντυπωσιασμός (π.χ.: ασπίδες, περικεφαλαίες, ξίφη, σχέδια μαχών και αριθμοί νεκρών σε Δημοτικό, Γυμνάσιο και Λύκειο) (1989:42), διαιωνίζονται ανεξακρίβωτοι θρύλοι (π.χ.: η ευλογία του λάβαρου της Επανάστασης από τον Παλαιών Πατρών Γερμανό ή το κρυφό σχολειό) που εξυπηρετούν ιδεολογικές σκοπιμότητες (1989:43), καλλιεργείται η προκατάληψη εις βάρος προσώπων, καταστάσεων και ομάδων (1989:44) και αποσιωπούνται επιμελώς τα «οικεία αμαρτήματα» (1989:45).

Μέσα από την περικεφαλαία [του Σπαρτιάτη], κάτω από τη φορεσιά [της Αμαλίας] και πίσω από την αυτοκρατορική λάμψη [του Ιουστινιανού], υπάρχει κάποια οικονομική ζωή, κάποια εσωτερική και εξωτερική πολιτική, κάποιοι που εργάζονται και άλλοι που απολαμβάνουν, αλλά όλα αυτά δε βρίσκουν θέα [στη διδασκαλία της Ιστορίας] και χαρακτηρίζονται βέβηλα (Βώρος 1989:42).

Όποιος λαός έχει επιτεθεί ή εισβάλει στην Ελλάδα από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα (Πέρσες, Άραβες, Τούρκοι, Σλαβικά φύλα κτλ) -με την κατάφορη εξαίρεση των Γερμανών- σκιαγραφείται στα σχολικά εγχειρίδια με τα μελανότερα χρώματα («βάρβαροι», «καταπατητές», «σφαγείς», «εχθροί»). Αντιθέτως, οι επεκτατικές πολιτικές των Ελλήνων υπήρξαν πάντα νόμιμες και δικαιολογημένες, καθώς, είτε διενεργήθηκαν στη βάση της «μεταλαμπάδευσης του ελληνικού πολιτισμού» στον υπόλοιπο κόσμο (π.χ.: εκστρατεία του Μεγάλου Αλεξάνδρου), είτε αποτέλεσαν φυσιολογική διεκδίκηση των αξιωματικά κερτημένων (π.χ.: Μικρασιατική Εκστρατεία).

Επιπροσθέτως, το ελληνικό δημόσιο σύστημα εκπαίδευσης εξακολουθεί να εφαρμόζει πρακτικές που κληροδοτήθηκαν από απολυταρχικά καθεστώτα του παρελθόντος, όπως οι μιλιταριστικού τύπου μαθητικές παρελάσεις κατά τις εθνικές εορτές, αλλά και ηπιότερης έντασης εκδηλώσεις όπως η κατάθεση στεφάνων στα Ηρώα και η απαγγελία εθνικιστικών ποιημάτων. Ο συνδυασμός των προαναφερθέντων συνηγορεί στην υπερβολική τόνωση της εθνικής συνείδησης των ανήλικων ατόμων, η οποία μεταφράζεται πολύ εύκολα σε ελληνική υπεροχή, ρατσιστικά αισθήματα και μισαλλοδοξία. Τα παραπάνω καθίστανται ιδιαίτερος εμφανή στη θεματολογία του ελληνικού εθνικιστικού τατουάζ.

- **Τα ΜΜΕ:**

Πέρα από τη διάδοση της εθνικιστικής ιδεολογίας, τα ΜΜΕ σύνδεσαν το ιδιωτικό με το δημόσιο σύμπαν, καθιστώντας τα εθνικά σύμβολα μέρος της καθημερινότητας (Μαδιανού 2007:42). Από την εμφάνιση της ιδιωτικής τηλεόρασης στις αρχές του 1990, το ελληνικό σύστημα ενημέρωσης χαρακτηρίζεται από υπερπροσφορά. Ως εκ τούτου, η τηλεόραση κατέληξε να κυριαρχεί στον ελληνικό δημόσιο βίο. Συγκεκριμένα, όταν ανέκυψε το μακεδονικό ζήτημα το 1993, η τηλεόραση ήταν πανταχού παρούσα όχι μόνο ως αναμεταδότης, αλλά ορισμένες φορές και ως συνδιοργανωτής των διαδηλώσεων (2007:12). Τρία χρόνια αργότερα, το 1996 η τηλεόραση ασχολήθηκε εντατικά επί εβδομάδες με την προσάραξη τουρκικού πλοίου στις βραχονησίδες των Ιμίων, αναζωπυρώνοντας εκ νέου τον εθνικιστικό λόγο.

Πιο πρόσφατα, γεγονότα όπως η νίκη στο ευρωπαϊκό πρωτάθλημα ποδοσφαίρου το καλοκαίρι του 2004¹⁰ ή οι τελετές έναρξης και λήξης της Ολυμπιάδας την ίδια χρονιά, υπερπροβλήθηκαν από την τηλεόραση δίνοντας μεγάλη ώθηση στο εθνικιστικό αίσθημα και οδηγώντας πολύ συχνά στην έπαρση (ρατσιστικά/σεξιστικά συνθήματα). Είναι λοιπόν φανερό ότι τα ΜΜΕ συνεισέφεραν σε μεγάλο βαθμό στην τόνωση του εθνικιστικού αισθήματος τις τελευταίες δεκαετίες στην Ελλάδα, αναπαράγοντας τους ηγεμονικούς λόγους περί «ελληνικότητας»¹¹. *Όχι μόνο έγιναν τα ΜΜΕ το καλύτερο εκπαιδευτήριο για δημαγωγούς, αλλά αυτοί*

¹⁰Περί συσχέτισης αθλητισμού και εθνικισμού βλ. Γιαννακόπουλος 2005

¹¹Αποθέωση του έθνους μέσω της εορταστικής παρακολούθησης γεγονότων, βλ. Μαδιανού 2007:42-59

οι τελευταίοι αντλούν τη δύναμή τους ακριβώς από το γεγονός ότι ο λαός, θρεμμένος από την ατέλειωτη επανάληψη απλουστεύσεων, δεν μπορεί να καταλάβει, να διαβάσει και να ακούσει τίποτε άλλο (Riemen 2011:27).

- **Η πρόσφατη επιβολή ολοκληρωτικού καθεστώτος:**

Η εκτεταμένη χρήση των εθνικών συμβόλων και ευρύτερα του εθνικιστικού λόγου από τη Χούντα των Συνταγματαρχών κατά την επταετία 1967-1974, άφησε έντονα το στίγμα της στην ελληνική κοινωνία, που 41 χρόνια μετά τη μεταπολίτευση εξακολουθεί να διακατέχεται από αδιαμφισβήτητο πατριωτισμό¹². Παρατηρείται δε, διαφοροποίηση στην πρόσληψη βασικών εννοιών όπως «έθνος», «κυριαρχία», «υψηκότητα» ανάμεσα σε χώρες που έχουν πρόσφατα βιώσει περιόδους απολυταρχικής διακυβέρνησης και χώρες που διέπονται από δημοκρατικούς θεσμούς (Clogg 2009:305). Η εθνικοφροσύνη άλλωστε έχει την τάση να πυκνώνει όσο προχωρούμε προς τα δεξιά του πολιτικού φάσματος, γι' αυτό και τα φασιστικά καθεστώτα στηρίχθηκαν κατά κόρον στους εθνικόφρονες (Ραφαηλίδης, *Εθνος*, 19/04/1987).

- **Η βαλκανική κρίση της δεκαετίας του 1990:**

Η διάλυση της ενιαίας Γιουγκοσλαβίας το 1991 οδήγησε στη δημιουργία νέων κρατών και στη συνακόλουθη ανάδυση νέων εθνικισμών. Η διεκδίκηση του ονόματος *Μακεδονία* από την πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας ως επίσημης εθνικής ονομασίας του νεοσύστατου ανεξάρτητου κράτους, προκάλεσε παροιμιώδεις αντιδράσεις από την ελληνική μεριά και έμεινε στην ιστορία ως «μακεδονικό ζήτημα».

Το μακεδονικό ζήτημα στην πραγματικότητα κυριάρχησε στην πολιτική ζωή των Βαλκανίων για περισσότερο από έναν αιώνα -με τις ανταγωνιστικές διεκδικήσεις της Σερβίας, της Βουλγαρίας και της Ελλάδας να οδηγούν στους Βαλκανικούς Πολέμους του 1912- φθάνοντας ως τη δεκαετία του 1990 που αναδείχθηκε εκ νέου σε κυρίαρχο ζήτημα της βαλκανικής πολιτικής (Danforth 1999:35). *Το Φεβρουάριο και το Μάρτιο του 1992 σε πόλεις απ' άκρη σ' άκρη της Ευρώπης, της Β. Αμερικής και της Αυστραλίας, εκατοντάδες χιλιάδες Ελλήνων διαδήλωσαν εναντίον της αναγνώρισης της Δημοκρατίας της Μακεδονίας από την Ευρωπαϊκή*

¹²Περί διαφορών πατριωτισμού και εθνικισμού βλ. Λίποβατς 1997:170

Κοινότητα(«Οι μόνοι Μακεδόνες είμαστε εμείς») (1999:37). Από τα παραπάνω συνάγεται συμπερασματικά ότι τα ονόματα είναι πανίσχυρα σύμβολα ταυτότητας (199:165)

Τα σύμβολα (π.χ.: άστρο της Βεργίνας) και τα πρόσωπα (Μέγας Αλέξανδρος, Φίλιππος Β΄) σχετικά με την αρχαία Μακεδονία φέρονται ως ιδιαιτέρως τονωτικά στοιχεία του εθνικιστικού αισθήματος της εποχής, ενώ η προσήλωση σε αυτά μετατρέπει τη Βεργίνα σε *συμβολικό χώρο αναπαράστασης* (Σερεμετάκη 1996:277) και αναζωπυρώνει το μύθο της ιστορικής συνέχειας (1996:278). *Αφού οι αρχαίοι και οι σύγχρονοι Έλληνες συνδέονται με μία αδιάσπαστη γραμμική φυλετικής και πολιτισμικής συνέχειας, σήμερα μόνο οι Έλληνες μπορούν να είναι Μακεδόνες* (Danforth 1999:178).

Συν τοις άλλοις, το άνοιγμα το συνόρων στα Βαλκάνια στις αρχές της δεκαετίας του 1990 οδήγησε σε μαζική μετακίνηση προσφύγων και μεταναστών στην Ελλάδα, που συχνά αντιμετωπίστηκαν με ξενοφοβία. Η Ελλάδα είναι η ευρωπαϊκή χώρα με τη μεγαλύτερη σχετική αύξηση αλλοδαπών υπηκόων επί του συνολικού πληθυσμού κατά τα τέλη του 20^{ου} αιώνα (Παύλου 2004:371) και το απλό γεγονός των ξένων, των μεταναστών στα σύνορα (φυσικά και κοινωνικά) εκλήφθηκε ως εμπόδιο για την εκπλήρωση των καθηκόντων και των πρωτογενών στόχων του κράτους (Παύλου 2004:48).

Ο ελληνικός εθνικισμός σε αυτή τη φάση της ιστορίας, εκφράστηκε σε μεγάλο βαθμό διαμέσου της ξενοφοβίας και του ρατσισμού. Ο ρατσισμός άλλωστε, συμπλέκεται με τον εθνικισμό και αποτελεί κοινωνική πρόληψη και σταθερή συμπεριφορά του πολιτισμού μας, εμπνεόμενη από το μίσος προς τον «Άλλο» και αποσκοπούσα να πετύχει την ιδεολογική συσπείρωση του έθνους. Συμπερασματικά, ο συνδυασμός της μακεδονικής ονομασίας με την ταυτόχρονη αθρόα μετανάστευση στις αρχές της δεκαετίας του 1990, οδήγησαν σε έξαρση του εθνικιστικού αισθήματος που διήρκησε όλη την υπόλοιπη δεκαετία.

- **Η Εκκλησία:**

Η ελληνική Ορθόδοξη Εκκλησία διαδραμάτισε εξέχοντα ρόλο στη διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας και συνείδησης των Ελλήνων πολιτών, από την ίδρυση του νεοελληνικού εθνικού κράτους μέχρι σήμερα (Chrysoloras 2004,

Mavrogordatos 2003, Stavrakakis 2002). Όταν το 19^ο αιώνα οι Έλληνες αναδύθηκαν στον αγώνα για την εθνική τους ανεξαρτησία, η «ελληνικότητα» οριζόταν ακόμη πρωταρχικά από την ορθοδοξία (Clogg 2009:293). Μέχρι τη σύγχρονη εποχή, τα θρησκευτικά και εθνικά σύμβολα όχι απλώς συνδέονται, αλλά πολύ συχνά ταυτίζονται: Η σημαία του δικέφαλου αετού -το έμβλημα της ορθοδοξίας- έχει επιστρατευτεί κατά κόρον ως πολιτικό λάβαρο και το σύμβολο του σταυρού περιλαμβάνεται στην ελληνική σημαία, δηλώνοντας την σύμπλευση της θρησκευτικής με την εθνική ταυτότητα. Η ίδια η Δικτατορία των Συνταγματαρχών άλλωστε εμπιστεύθηκε την Εκκλησία ως συνεργάτη για την προώθηση και προστασία της εθνικιστικής συνείδησης.

Ο κοινοτιστικός εθνικισμός της Ελλάδας άλλωστε είναι άρρηκτα συνδεδεμένος με τον ορθόδοξο συντηρητισμό και φέρεται ταυτόχρονα ως αιτία και αποτέλεσμα της (μερικής) αποτυχίας του εκσυγχρονισμού (Λίποβατς 1997:199). Μέχρι τη σύγχρονη εποχή, εκκλησιαστικοί ηγέτες όπως ο Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Άνθιμος τονίζουν την αναγκαιότητα διαφύλαξης της ελληνορθόδοξης ταυτότητας, διαιώνίζοντας έτσι την ταύτιση των δύο ιδιοτήτων. Με την Ορθοδοξία να είναι συνταγματικά ορισμένη ως κρατούσα θρησκεία της χώρας, είναι πολύ δύσκολο να απεμπλακεί η εθνική από τη θρησκευτική ταυτότητα μέσα στη λαϊκή συνείδηση. Αντιθέτως, προσφέρεται έδαφος για τη συνέχιση της εθνικιστικής προπαγάνδας, καθώς το θρησκευόμενο κοινό στην Ελλάδα είναι ευρύ και η επιρροή την θρησκευτικών ηγετών μεγάλη.

Τα αποτελέσματα της εν λόγω προπαγάνδας είναι γνωστά: σπάνια συναντά κανείς εθνικιστή που να μην είναι θρησκευόμενος, ή ευσεβή χριστιανό που να μην είναι και εθνικιστής (χωρίς να παραλείπεται η κατηγορία των Δωδεκαθεϊστών εθνικιστών). Ορμώμενη από την παραπάνω παρατήρηση, συμπεριέλαβα σχετική ερώτηση στον οδηγό συνέντευξης που ακολούθησα: Παρατηρείται συσχέτιση στη ζήτηση εθνικιστικών και θρησκευτικών τατουάζ;

- **Κρίση και ξενοφοβία:**

Το ντοκιμαντέρ του Κωνσταντίνου Γεωργούση *The Cleaners* μας μεταφέρει στην περιοχή του Αγίου Παντελεήμονα Αττικής την άνοιξη του 2012, όταν η τοπική οργάνωση της Χρυσής Αυγής διενεργούσε την προεκλογική της εκστρατεία. Η επιλογή της περιοχής δεν είναι τυχαία, καθώς ο Άγιος Παντελεήμονας

προβλήθηκε επανειλημμένως από τα ΜΜΕ για τα «προβλήματα που έχει προκαλέσει η αθρόα προσέλευση μεταναστών στην καθημερινότητα της περιοχής», με αποκορύφωμα το κλείσιμο της τοπικής παιδικής χαράς «για λόγους ασφαλείας».

Το ντοκιμαντέρ ακολουθεί τους τοπικούς υποψήφιους βουλευτές και ψηφοφόρους της Χρυσής Αυγής, αποτυπώνοντας την έπαρση στη συμπεριφορά και το λόγο τους -που αντανακλά το βαθύ ρατσιστικό αίσθημα μεγάλης μερίδας κατοίκων της πρωτεύουσας- σε συνδυασμό με την υπερφίαλη και αβάσιμη εθνική υπερηφάνεια. Στην εποχή της κρίσης (οικονομίας και αξιών) είναι δυσδιάκριτη η αρχή του νήματος, αν δηλαδή ο εθνικισμός πυροδότησε το κύμα του ρατσισμού, ή αν συνέβη το αντίστροφο. Όταν η ύφεση γίνεται χρόνια, οι μετανάστες και οι πρόσφυγες περιέρχονται πολύ εύκολα σε καθεστώς ξеноφοβίας (Δημητρίου 2003:206). Ο ελληνικός εθνικισμός άλλωστε, βασίζεται κατά πολύ σε υποτιθέμενους δεσμούς κοινού αίματος, γεγονός που καθιστά τους εθνικιστές επιρρεπείς στο ρατσισμό (Clogg 2009:191).

Ο ξένος σπέρνει την αβεβαιότητα εκεί που έπρεπε να επικρατεί η βεβαιότητα, η διαφάνεια και η κανονικότητα-ορθολογικότητα της εθνικής πολιτείας. Έτσι το εγχείρημα της αποκατάστασης της τάξης μέσα από την επιβεβαίωση της κρατικής κυριαρχίας μετατρέπεται σε «πόλεμο φθοράς» ενάντια στους ξένους και σε καθετί που δεν ανταποκρίνεται στην κανονικότητα της εθνικής συμβίωσης (Παύλου 2004:48). Οι μάζες απολαμβάνουν διαστροφικά την καθαρότητα της φυλής και τη θυσία κάποιου ξένου και μη ταυτού (Λίποβατς 1997:143-144).

Καθοδικά κινούμενες κοινωνικές ομάδες –όσοι εξαρτώνται περισσότερο από τις υποσχέσεις αλληλεγγύης που οργανώθηκαν γύρω από το έθνος κράτος- επικαλούνται τη θεσμοποιημένη και ηγεμονική εικόνα μιας εθνικής κοινότητας αλληλεγγύης, έτσι ώστε να διασφαλίσουν μία θέση στον πυρήνα του κοινωνικού ιστού. [...] Τα κοινωνικά και οικονομικά δικαιώματα, η ιδιότητα του πολίτη και η εθνική καταγωγή θεωρείται ότι πρέπει να συμπίπτουν, ενώ οι ξένοι προσλαμβάνονται ως μη νόμιμοι ανταγωνιστές στη νομή των επικεντρωμένων γύρω από το κράτος υποσχέσεων, αλληλεγγύης και ασφάλειας (Βεντούρα 2004:184-185).

Στο τμηματικό μοντέλο, ο εαυτός συσχετίζεται με έναν σημαίνοντα «άλλο».[...] Ωστόσο, η αναφορά στον «άλλο» δε γίνεται με όρους ταυτοποίησης, αλλά

διαφοροποίησης και ειδικότερα μέσα από τη ρητορική υπερβολή της ετερότητας, η οποία νοείται με όρους δυαδικής αντίστιξης, ως το λογικό αντίθετο της ταυτότητας. Η αντιστροφή αυτή συνήθως φέρει μία αξιολογική επένδυση. Ως αντεστραμμένο είδωλο της ταυτότητας, η ετερότητα περιέχει αρνητικά αξιολογικά γνωρίσματα που καθιστούν τον «άλλο» υποδεέστερο (Παπαταξιάρχης 2006:29).

- **Μηδενισμός, μνησικακία και λαϊκισμός:**

Η νεωτερικότητα του 20^{ου} αιώνα απέσπασε τον άνθρωπο από τα συμβολικά-φαντασιακά στηρίγματα του παρελθόντος (Φύση, Θεός, Άνθρωπος), χωρίς να σημαίνει ότι δεν εξακολουθεί να τα έχει όπως και πριν ανάγκη (Λίποβατς 1997:113). Η απάρνηση του *Νόμου* (ηθικές αξίες), του *Λόγου* και ο *μύθος της βίας* είναι τα χαρακτηριστικά του μηδενισμού που χαρακτηρίζει τις ακραίες μορφές της ιδεολογίας του αιώνα: *Ο μηδενισμός εμφανίζεται εδώ ως το σημείο μηδέν της ιδεολογίας και εκμεταλλεύεται το αθεμελίωτο του Νόμου για να θέσει ως θεμέλιο τη βία, δηλαδή τη διαστροφική δομή των κοινωνικών και πολιτικών πραγμάτων* (1997:110)¹³.

Στο βιβλίο του *Η αέναη επιστροφή του φασισμού* ο R. Riemen αναφέρεται στον «μαζάνθρωπο», την επικίνδυνη αυτή κατηγορία σύγχρονου Ευρωπαίου, για τον οποίο ο πνευματικός *μόχθος* δεν είναι *απαραίτητος*, η *τραγικότητα της ύπαρξης* είναι *άγνωστη*, η *ζωή οφείλει να είναι εύκολη* και τα *αγαθά αναμένεται να παρέχονται σε υπεραφθονία* (2011:23-24). Η ονομασία του προκύπτει από την επιθυμία του να χάνεται μέσα στη μάζα (*ούτε θέλει, ούτε μπορεί να ξεχωρίσει*), είναι *απαιδευτος στο διάλογο* και η *μόνη γλώσσα που γνωρίζει* είναι αυτή της βίας (2011:25)¹⁴.

Υπό την επίδραση του μηδενισμού, όλες οι αξίες διαστρέφονται για τον «μαζάνθρωπο» και η κοινωνική δικαιοσύνη χάνει το λόγο της ύπαρξής της, ενώ η

¹³Το Πολιτικό υποχωρεί και εξαφανίζεται χάριν ενός αισθητικού και αν-ήθικου Λόγου που έχει την ικανότητα να συνεπαίρνει τις πλατιές μάζες. Η Σαγήνη αυτού του Λόγου του Κυρίου είναι μεγάλη σε ένα πολιτισμό «βολικό» και καταναλωτικό: ο «ανδρείος» φασίστας μπορεί και εμφανίζεται ως η ενολλακτική λύση ενάντια στους μαλθακούς και διεφθαρμένους πολιτικούς που κόπτονται υπέρ της δημοκρατίας. Στην πράξη βέβαια, οι φασίστες είναι θρασύδειλοι. Αυτό που μετράει εδώ δηλαδή, είναι το βίαιο ζην επικινδύνως και όχι ο προσανατολισμός σε αξίες και ιδέες (Λίποβατς 1997:112).

¹⁴Η Ευρώπη δεν διαθέτει πια κανέναν κώδικα ηθικής (Riemen 2011:26).

μνησικακία του επιδρά και στο ιδανικό της ελευθερίας (2006:33), παρέχοντας πρόσφορο έδαφος για την ανάπτυξη του φασισμού (2006:40).

Ο μεταπολιτευτικός ελληνικός λαϊκισμός είναι διαποτισμένος με μνησικακία, χαρακτηριστικό που θεωρείται ζωτικό για την ανάδειξη του ακροδεξιού λαϊκισμού (2006:195-197). Τα ποικίλα παράπονα των λαϊκών τάξεων από την αναποτελεσματικότητα του κοινωνικού κράτους, καθώς και η αδιευθέτη μνησικάκη διάθεσή τους οργανώνονται υπό την αιγίδα των λαϊκιστικών ρητορικών σχημάτων, έτσι ώστε ο ακροδεξιός λαϊκισμός στην Ευρώπη να προβληθεί από τον H.G. Betz ως αποτέλεσμα *κινητοποίησης της μνησικακίας* (2006:197).

Ο ελληνικός λαϊκισμός συνηγορεί με την ακροδεξιά ρητορική ως προς την ηθικιστική του φύση (Λίποβατς & Δεμερτζής 2006:207), την εργαλειακή αντίληψη του κράτους, την έμφαση στη χαρισματική ηγεσία και τον αντι-διανοουμενισμό ή αριστοφοβία (2006:210)¹⁵. Είναι πρωτίτως μικροαστικός και όπως στις περισσότερες περιπτώσεις, συνοδεύεται από ρατσιστικές και εθνικιστικές αντιλήψεις¹⁶. Σε πολιτιστικό επίπεδο, ο ακροδεξιός λαϊκισμός επινοεί μία νοσταλγική εκδοχή της λαϊκής παράδοσης και είναι ακριβώς *η συνάρθρωση πολιτικού και πολιτιστικού λαϊκιστικού λόγου που μετατρέπει τη νοσταλγία σε υλική δύναμη, που επιτρέπει τη μετατροπή ενός ατομικού συναισθήματος ανέφικτης επιστροφής σε έναν χαμένο παράδεισο, σε συλλογικό φαινόμενο* (2006:218).

Τα παραπάνω χαρακτηριστικά του λαϊκισμού και τακτικών ενεργοποίησης της μικροαστικής μνησικακίας φέρνουν εύκολα στο νου τις πρακτικές και τη ρητορική της Χρυσής Αυγής, που βρήκαν πρόσφορο πεδίο εφαρμογής στην Ελλάδα της κρίσης. Έτσι, ο εθνικισμός και η καθησυχαστική ομοιογένεια που ευαγγελιζόταν, φάνηκαν ως λύσεις σωτηρίας μέσα στη γενικευμένη κρίση. Πολύ συχνά δε, ο εθνικισμός επιστρατεύθηκε σαν ιδεολογικό σχήμα στην παρηγορητική ρητορική: «Θα τα καταφέρουμε γιατί είμαστε Έλληνες» ή «Εμείς οι Έλληνες έχουμε περάσει πολλά, θα το ξεπεράσουμε κι αυτό».

¹⁵Ο λαϊκισμός απεχθάνεται την επιστημονική αυστηρότητα και τη θεωρία προτιμώντας τα απλουστευτικά ψευδο-ερμηνευτικά σχήματα (Λίποβατς & Δεμερτζής 2006:211).

¹⁶Ο αγνός λαός και η εκφυλισμένη πλουτοκρατία που συχνά συναποτελείται, αν δεν κυριαρχείται από Εβραίους, είναι ένα συνηθισμένο σχήμα ερμηνείας της οικονομικής και κοινωνικής ζωής (Λίποβατς & Δεμερτζής 2006:213-214).

Θα μπορούσε να πει κανείς πως η υποκινούμενη και κατασκευασμένη από τα ΜΜΕ εθνική υπερηφάνεια όλης της δεκαετίας, φούσκωσε τόσο πολύ ώστε «έσκασε» όταν προσέκρουσε βίαια στην οικονομική κρίση του 2010. Όπως συμβαίνει σε καιρούς κρίσης, η ελληνική κοινωνία επέλεξε την εσωστρέφεια σαν αμυντικό μηχανισμό, που με την πάροδο του χρόνου παγιώθηκε και μετατράπηκε σε μισαλλοδοξία. Χρειάστηκαν σχεδόν δύο δεκαετίες για να αφομοιωθούν οι Βαλκάνιοι μετανάστες και πρόσφυγες των αρχών της δεκαετίας του 1990, για να αναζωπυρωθεί εκ νέου ο ρατσιστικός λόγος και η δαιμονοποίηση του ξένου («οι μετανάστες μάς παίρνουν τις δουλειές», «οι μετανάστες είναι εγκληματίες»). Η ελληνική κοινωνία της δεύτερης δεκαετίας του 21^{ου} αιώνα ένωσε την ανάγκη να συσπειρωθεί έναντι στο γενικευμένο (έσωθεν και έξωθεν) κίνδυνο, εξυψώνοντας τον κυρίαρχο ελληνορθόδοξο λόγο και περιβάλλοντάς την ανασφάλειά της με αίσθημα ανωτερότητας απέναντι σε οτιδήποτε διαφορετικό.

Συγκέντρωσα και παρέθεσα παραπάνω όλα αυτά τα στοιχεία του ελληνικού εθνικισμού που τον απαρτίζουν και τον συντελούν, αλλά και που γίνονται έντονα εμφανή μέσα από την πρακτική του εθνικιστικού τατουάζ. Χαρακτηριστικά όπως η μεροληπτική και στοχευμένη εκμάθηση της ιστορίας οδηγούν στην τόσο ευρεία δημοτικότητα του πορτραίτου του Λεωνίδα σαν τατουάζ, έναντι του Σωκράτη ή του Αριστοφάνη (για τους οποίους υποτίθεται ότι είμαστε εξίσου περήφανοι). Χαρακτηριστικά όπως η ξενοφοβία και ο ρατσισμός της ελληνικής κοινωνίας εντοπίζονται εξίσου έντονα στο εθνικιστικό τατουάζ, καθώς πολλά σχέδια επικεντρώνονται στην επιθετικότητα απέναντι στον κοινό εχθρό (συνήθως τους Τούρκους, αλλά και τους αρχαίους Πέρσες).

Τέλος, ο λαϊκισμός και η ιδεοληψία –ίσως ακόμα και η θρησκοληψία– χαρακτηριστικά που κατά τη γνώμη μου εντοπίζονται με ιδιαίτερο τρόπο στα Βαλκάνια και την Ανατολική Μεσόγειο, αποτελούν καθοριστικό παράγοντα για τη διαμόρφωση των αντίστοιχων κατά τόπους εθνικισμών και συγκεκριμένα τον ελληνικό, φέρνοντας ως αποτέλεσμα την συνακόλουθη κατηγορία τατουάζ. Ο εθνικισμός, από ιδεολογικό σχήμα, έγινε τελικά νομιμοποιημένο ρεύμα με τακτικούς οπαδούς και δικό του κώδικα οπτικής επικοινωνίας (lifestyle).

4.ΤΟ ΜΕΤΑΝΕΩΤΕΡΙΚΟ ΣΩΜΑ ΩΣ ΠΕΔΙΟ ΕΓΓΡΑΦΗΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΩΝ

Για τον Σαρτρ ο καθένας είναι το σώμα του και κάτι παραπάνω: *Υπάρχει ως το σώμα του και ταυτόχρονα διαφεύγει απ' αυτό* (Jefferson 2004:210). Παράλληλα, το σώμα είναι το εστιακό σημείο ενός αγώνα ισχύος, καθώς το υποκείμενο εξαρτάται από τον άλλον που το παρατηρεί (2004:206). Ως προς τη δομική του ακεραιότητα, η φύση του *μεταμοντέρνου (τεχνο)σώματος* είναι δυαδική: Δεν μπορεί ποτέ να κατασκευαστεί σαν μία οντότητα καθαρά σε επίπεδο λόγου και αντίστοιχα δεν μπορεί ποτέ να περιοριστεί σε ένα καθαρά υλικό αντικείμενο (Balsamo2004:205).

Στις προ-νεωτερικές κοινωνίες η αποδιδόμενη ταυτότητα υπήρξε σχετικά σταθερή και τα εξωτερικά χαρακτηριστικά εν γένει δεδομένα. Αντίθετα, στην ύστερη νεωτερικότητα και στη μετα-νεωτερικότητα, η ταυτότητα γίνεται όλο και πιο ρευστή και το σώμα *επιστρατεύεται σαν ένα πλαστικό εφόδιο πάνω στο οποίο προβάλλεται η αναστοχαστική αίσθηση του εαυτού, σε μία προσπάθεια να προσδοθεί στερεότητα στην αφήγηση, που με τον τρόπο αυτό προκόπτει από τη φαντασία του ατόμου: Γινόμαστε με άλλα λόγια πιο υπεύθυνοι για το σχεδιασμό του σώματος και του εαυτού μας* (Sweetman2004:296).

Η νεωτερικότητα έχει διευρύνει με έναν αντιφατικό τρόπο το πεδίο των συλλογικών ταυτοτήτων και έχει ενθαρρύνει με ενθουσιασμό την ιδιωτική εμπειρία. Κατά τον ίδιο τρόπο έχει διασκορπίσει και αποδομήσει ταυτότητες. Σαν αποτέλεσμα, αποδίδεται στο σώμα όλο και περισσότερη σημασία, σαν να' ναι *η πηγή αυθεντικότητας και συνέχειας και η ζώνη ασφαλείας σ' ένα διαρκώς μεταλλασσόμενο περιβάλλον* (Σερεμετάκη 1996:148).

Από τις παραπάνω παραδοχές συνάγεται το συμπέρασμα πως η νεωτερικότητα εγκαινίασε μία εποχή κοινωνικών κατασκευών: των ταυτοτήτων (Μαδιανού 2007:59). Οι ταυτότητες που καλείται να ενστερνιστεί το νεωτερικό και μετα-νεωτερικό υποκείμενο είναι διαφόρων ειδών (π.χ.: εθνοτικές, εθνικές, έμφυλες): *Το άτομο αιωρείται μέσα στην πολλαπλότητα των λειτουργικών του ταυτοτήτων, με την*

εθνική ταυτότητα να αποτελεί στρατηγικό σημείο αναφοράς για τη σημασία της ένταξης και *την ποιότητα της αυτοθεώρησής του* (Pistoï 1991:40).

Οι όροι εθνικισμός και ταυτότητα, αποτελούν δύο διαφορετικούς *απογόνους* του εθνοτισμού, για την ακρίβεια προέρχονται από αυτόν και τον υπερβαίνουν (Banks2005:261). Η κοινότητα είναι ένα κατά βάση νοητικό κατασκευάσμα που οι αντικειμενικές του διακηρύξεις περί εντοπιότητας το καθιστούν φερέγγυο: Η *εθνοτικότητα* δίνει φερεγγυότητα σε μία συμβολικά κατασκευασμένη θεώρηση, την οποία οι άνθρωποι κάνουν *πηγή και σημασιολογική αποθήκη*, καθώς και αναφορά της ταυτότητάς τους (Μιχαήλ 2003:19). *Άνθρωπος έθνη εποίησε* (Gellner 1992:23).

Οι κοινωνικές κατασκευές των ταυτοτήτων αφομοιώνονται πιο εύκολα όταν υπεισέρχεται ο παράγοντας της ιδεολογίας. Η αίσθηση της εθνικής ταυτότητας δύσκολα θα αφομοιωνόταν χωρίς τη συνδρομή της εθνικιστικής ιδεολογίας. Όπως όμως η εθνικότητα αποτελεί απλώς μία ανθρώπινη κατασκευή –πλάνη, το ίδιο θα μπορούσε να ειπωθεί και για την ιδεολογία που τη διαιωνίζει. Έτσι, κατά τον Geertz η ιδεολογία συγγενεύει με το ψεύδος, με τη διαφορά πως *ενώ ο ψεύτης μετέχει τουλάχιστον κάποιου κνισμού, ο ιδεολόγος παραμένει απλά ένας ανόητος*.[...] Όλες οι μορφές σκέψης είναι από τη φύση τους κοινωνικά καθορισμένες, αλλά η ιδεολογία έχει επιπλέον την ατυχή ιδιότητα να είναι ψυχολογικά στρεβλωμένη από την πίεση προσωπικών συναισθημάτων (2003:200). Από τα παραπάνω συνάγεται η υποκειμενικότητα της εθνικιστικής θεώρησης των πραγμάτων, αλλά και πρόσληψης της ιστορίας, γεγονός που την καθιστά δεκτική σε στρεβλώσεις. Η επιρροή στο εθνικιστικό τατουάζ καθίσταται προφανής στην ενότητα 5.

Σε αντίθεση με το μύθο, *προϊόν συλλογικό και συλλογικά ιδιοποιημένο*, οι ιδεολογίες υπηρετούν επί μέρους συμφέροντα που επιδιώκουν να τα παρουσιάσουν ως καθολικά (Bourdieu199:240). Η ελληνική εθνικιστική ιδεολογία συγκεκριμένα, εμπίπτει στην στρεβλή κατηγορία της *εθνοβιολογίας* του Geertz (2003:259), σύμφωνα με την οποία οι Έλληνες συνδέονται μεταξύ τους με υποτιθέμενους δεσμούς αίματος. Η σύγχρονη ελληνική ταυτότητα φυσικά δεν εδράζει μόνο σε βιολογικά χαρακτηριστικά, αλλά ενισχύεται με πολιτισμική ανατροφοδότηση από το *ένδοξο παρελθόν*. Η κουλτούρα και η εικονογραφία της αρχαίας Ελλάδας λειτουργούν ως *αυθεντικοποιοί κεφάλαιο* μέσα στο σύγχρονο δυτικό προσανατολισμό (Σερεμετάκη 1996:276), αποτελώντας

τεχνουργήματα που επικυρώνονται μέσα σε μία *ταυτοποιητο-παραγωγική τελετουργία* (1996:277).

Εκτός από την εθνικότητα, κοινωνική κατασκευή αποτελεί και το φύλο (Butler 2004:182), οδηγώντας στην κατασκευή της έμφυλης ταυτότητας (*το φύλο ως επιτέλεση*), που δεν είναι παρά ένα όργανο των κανονιστικών διευθετήσεων της σεξουαλικότητας (Γιαννακόπουλος 2006: 30). Αποτελεί κατά τη γνώμη μου ενδιαφέρουσα διαπίστωση το γεγονός πως ο σύγχρονος Έλληνας εθνικιστής συγκεντρώνει στο πρόσωπό του τις ταυτότητες στις οποίες είμαστε όλοι αναπόφευκτα υφιστάμενοι, με τη διαφορά ότι τις ενστερνίζεται με πάθος και τις εκφράζει με υπερβολή.

Αποφεύγοντας την απόπειρα γενικεύσεων, παρατηρείται -εμπειρικά τουλάχιστον- πως ο στερεοτυπικός άνδρας εθνικιστής αναπαράγει με ζέση την *κυρίαρχη αρρενωπότητά* του, ευθυγραμμίζοντας το φύλο του με αφηρημένες έννοιες όπως η τραχύτητα (Κανάκης, 2007:56).

4.2 Ταύτιση και εθνικιστικό τατουάζ

Οι φευγαλέες ομοιότητες πρέπει να σημειώνονται στην επιφάνεια των πραγμάτων:

Χρειάζεται ένα ορατό σημάδι των αόρατων αναλογιών.

Michel Foucault, 1986:57

Το πραγματικό συνεκτικό σημείο ανάμεσα στον εθνικισμό και στην πρακτική της δερματοστιξίας, είναι η έννοια της ταύτισης: Το στοιχείο εκείνο δηλαδή της ανθρώπινης σκέψης και προσωπικότητας που καθιστά το εθνικιστικό αίσθημα από και ωθεί στην αποτύπωση της ιδεολογίας πάνω στο δέρμα.

Ως διαδικασία η ταύτιση λαμβάνει χώρα σε πολλά επίπεδα, συμπεριλαμβανομένου του συμβολικού και του φαντασιακού μέσω της υποταγής στην εικόνα του *άλλου*, που τυγχάνει να συμπίπτει ασυνείδητα με την επιθυμητή εικόνα του εαυτού. Η τελευταία αυτή περίπτωση είναι προβληματική διότι το υποκείμενο ικανοποιεί το ναρκισσισμό του (φαντασιώσεις για παντοδυναμία, τελειότητα και ανωτερότητα) μέσω της ταύτισης με κάποιον που υποτίθεται ότι διαθέτει αυτές τις ιδιότητες (π.χ.: «ένδοξοι πρόγονοι») (Λίποβατς 1997:172).

Από την παραπάνω ψυχαναλυτική απόδοση της ταύτισης, εξηγείται εύκολα το γεγονός ότι η πλειοψηφία των σχεδίων που απαρτίζουν την κατηγορία των εθνικιστικών τατουάζ, αποτελείται από πορτρέτα του Λεωνίδα και δευτερευόντως άλλων επιφανών ανδρών, είτε υπαρκτών (π.χ.: Μέγας Αλέξανδρος), είτε μυθολογικών (π.χ.: Δίας, Ηρακλής). Ιδίως δε η αποτύπωση απλών πολεμιστών έναντι του Λεωνίδα -με κατεβασμένο κράνος για να μην δίδεται έμφαση στο πρόσωπο αλλά στην ιδιότητα- εμπίπτει ακόμα πιο εύστοχα στην υποσυνείδητη λειτουργία της ταύτισης¹⁷.

Η προσωπολατρία απέναντι σε έναν κοινό ήρωα, οδηγεί στη δημιουργία ενότητας και συντροφικών σχέσεων ανάμεσα στους ομοϊδεάτες, ενώ παράλληλα ευνοεί και τον προσδιορισμό ενός κοινού «εχθρού». Στην ενότητα 5.2 προκύπτει και στην πράξη

¹⁷Το ανθρωπάκι λοιπόν αυτό έχει ξεσηκώσει το φέρεσμο του «μεγάλου ανδρός» και το ξαναπαρουσιάζει παραμορφωμένο και μεγεθυμένο(Reich1974:24)

από την εμπειρία των συνομιλητών μου, πως το εθνικιστικό τατουάζ ενίοτε χρησιμεύει ως σφραγίδα και αποδεικτικό στοιχείο της συμμετοχής στην ομάδα-εθνικιστικό κύκλο. Παράλληλα, εκπονώντας την έρευνά μου εντόπισα αξιοσημείωτο αριθμό εθνικιστικών σχεδίων που αποπνέουν κατάφορη επιθετικότητα απέναντι σε κάποιο εχθρό (π.χ.: Πέρσες, Τούρκοι) (βλ. εικόνες 5.40, 5.51 και 5.63).

Λαμβάνοντας υπόψη μας πόσο σημαντική είναι η έννοια του στιλ στις νεανικές υποκοουλτούρες, το τατουάζ θεωρείται πλέον απαραίτητο αξεσουάρ του στερεοτυπικού Έλληνα εθνικιστή. *Μία υποκοουλτούρα με σκληρή και ανεξίτηλη απεικόνιση, κάνει εμφανή τόσο την ένταση και την ευρύτητα των τατίσεων που απαιτεί από τα μέλη της, όσο και το βαθμό της διαφοροποίησής της από τις κυρίαρχες κουλτούρες ή άλλες υποπολιτισμικές (subcultural) ομάδες* (Αστρινάκης 1991:55).

Παραλληλίζοντας τις κοινωνικές ταυτότητες με θεατρικούς ρόλους (Goffman 2006:73), μπορούμε να θεωρήσουμε απαραίτητο για την «παράσταση» του ατόμου έναν εκφραστικό εξοπλισμό, εν προκειμένω την εμφάνιση-«στολή» που έχει υιοθετηθεί από πολλούς Έλληνες εθνικιστές. Η όραση είναι άλλωστε η πιο *κοινωνική* από όλες τις αισθήσεις, αφού η οπτική ανταλλαγή υπερβαίνει τα βιολογικά όρια της απλής αισθητηριακής λειτουργίας, μέσω της οποίας γνωρίζουμε ό,τι μας περιβάλλει (Μιχαλοπούλου 1998:40). Έτσι, το εθνικιστικό τατουάζ εξυπηρετεί ως ορατός φορέας πολιτικής ταυτότητας.

5. (ΑΝΑ)ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΙΣΤΙΚΟΥ ΤΑΤΟΥΑΖ

Η έρευνα πάνω στην οποία εδράζει η εργασία μου, συνίσταται αφενός στη διενέργεια συνεντεύξεων εις βάθος με επαγγελματίες tattoo artists και αφετέρου σε ανάλυση περιεχομένου ιστοσελίδων με εθνικιστικά τατουάζ. Αφενός δηλαδή απευθύνθηκα στους ειδικούς της δερματοστιξίας για την πληροφόρηση σχετικά με την αγορά του εθνικιστικού τατουάζ στην Ελλάδα στον ίδιο το χώρο της παραγωγής του, αφετέρου δε διερεύνησα το ελληνικό διαδίκτυο πάνω στο ίδιο θέμα, με σκοπό την ανάδειξη της σημαντικότητας της διαδραστικής πληροφορικής τεχνολογίας στη διάδοση ιδεών αλλά και τάσεων.

Ως προς το πρώτο σκέλος, η μεθοδολογία μου βασίστηκε στην ημιδομημένη συνέντευξη, με ερωτήσεις κυρίως ανοιχτού τύπου. Η ροή της συζήτησης, μετά τις πρώτες διευκρινιστικές ερωτήσεις, επαφιόταν στην ευχέρεια των πληροφορητών, ώστε να αφηγούνται απερίσπαστοι και με αυθορμητισμό τις ιστορίες τους, χωρίς να διακόπτεται ο ειρμός τους. Αυτό συχνά οδηγούσε σε παρεκκλίσεις ως προς το θεματικό άξονα, οπότε παρενέβαινα για να ανακατευθύνω τη ροή της αφήγησης προς το εθνικιστικό τατουάζ. Με τη μέθοδο της χιονοστιβάδας, η μία πληροφορία οδηγούσε στην άλλη και δεν χρειαζόταν να ακολουθώ πιστά τον οδηγό συνέντευξης.

Επέλεξα το συγκεκριμένο εργαλείο αντί της συμμετοχικής παρατήρησης, διότι θεώρησα ότι τα ποιοτικά του χαρακτηριστικά υπερτερούν σε σύγκριση με άλλες μεθόδους παραγωγής πληροφορίας. Η ποιοτική συνέντευξη, εκτός του ότι συνιστά τον πιο διαδεδομένο τρόπο συλλογής δεδομένων στις κοινωνικές επιστήμες (Ιωσηφίδης, 2008:112), επιτρέπει στον ερευνητή να αντλήσει πληροφορία σε βάθος, παρέχει αμεσότητα σχέσης με τους πληροφορητές και ενδέχεται να οδηγήσει σε διερεύνηση θεμάτων που δεν είχαν καθοριστεί από πριν, μεταβάλλοντας ακόμα και το ερευνητικό πλαίσιο (2008:113). Η έρευνά μου στηρίχθηκε στην αθροιστική πληροφορία που μου παρείχε ο κάθε συνομιλητής μου για την πόλη του, σύμφωνα με τις καθημερινές επαγγελματικές του εμπειρίες και την τριβή του με τους διάφορων καταβολών υποψήφιους πελάτες.

Τα βασικά μου ερευνητικά ερωτήματα συνοψίζονται ως εξής:

- Ποιος ζητάει εθνικιστικό τατουάζ (φύλο, ηλικία, λοιπά διακριτά χαρακτηριστικά);
- Γιατί αυξήθηκε η ζήτηση για εθνικιστικά σχέδια τατουάζ;
- Αποτελεί παροδικό φαινόμενο που σχετίζεται με την άνοδο στη δημοτικότητα της Χρυσής Αυγής και τη συνακόλουθη απενοχοποίηση του ακραίου εθνικισμού;
- Παρατηρείται σύνδεση ανάμεσα στην εθνικοφροσύνη και τη σωματική επιμέλεια;
- Παρατηρείται γενικευμένη ροπή στο φανατισμό (συνδυασμός εθνικιστικών, οπαδικών και θρησκευτικών τατουάζ);
- Ποια είναι η κύρια θεματολογία;
- Ποιο σχέδιο θεωρείται εθνικιστικό και γιατί;
- Ποια είναι τα όρια ανάμεσα στο πατριωτικό με το εθνικιστικό, αλλά και στο εθνικιστικό με το φασιστικό;
- Ποια είναι τα όρια του κάθε tattoo artist; Τι θεωρεί αποδεκτό και τι ακραίο;

Η έρευνά μου έγινε σε 6 πόλεις της Βόρειας Ελλάδας (Ξάνθη, Καβάλα, Θεσσαλονίκη, Γιαννιτσά, Πέλλα, Κατερίνη) και στο Βόλο με σκοπό την εισαγωγή του συγκριτικού στοιχείου στην ανάλυση των δεδομένων. Ξεκίνησα με το ερώτημα αν εντοπίζονται διαφορές στην ευρύτερη θεματολογία του εθνικιστικού τατουάζ ανάμεσα στη βόρεια και την κεντρική Ελλάδα -θα ήταν ενδιαφέρουσα η σύγκριση ανάμεσα στη βόρεια και τη νότια Ελλάδα, αλλά υπερέβαινε των δυνατοτήτων μου για μετακίνηση και διαμονή, ανάμεσα στην επαρχία και το αστικό κέντρο, αλλά και ανάμεσα στη Μακεδονία και τη Θράκη, γνωρίζοντας ότι παρά τη γειτονική τους θέση, οι συγκεκριμένες περιφέρειες υπήρξαν πεδία διαφοροποιημένων εθνικιστικών αφηγημάτων¹⁸.

Μπορεί να παρατηρήσει κανείς μία εκτεταμένη ενασχόληση με τη Μακεδονία συγκριτικά με τα υπόλοιπα γεωγραφικά διαμερίσματα. Αυτό όντως ισχύει και καθώς είμαι η ίδια βορειοελλαδίτισσα, τυχάνει να γνωρίζω εκ του σύνεγγυς τις εθνικιστικές

¹⁸Η εικαστική (κατά-)χρήση του Άστρου της Βεργίνας φτάνει ως την Καβάλα και δεν προχωράει ανατολικότερα προς την Ξάνθη, περιοριζόμενο από τα σύνορα των «τεχνητών» γεωγραφικών διαμερισμάτων.

τάσεις της περιφέρειας. Συνεπώς, επεδίωξα να ασχοληθώ με πόλεις που γνώριζα εκ των προτέρων ότι θα παρείχαν περιεκτικά αποτελέσματα στην έρευνά μου.

Η αρχική μου πρόθεση ήταν να μαγνητοφωνώ τις συνεντεύξεις, στην πορεία όμως διαπίστωσα ότι οι πληροφορητές μου αισθάνονταν πιο άνετα με την απλή συζήτηση -χωρίς τυπικότητες και παραπομπές σε δημοσιογραφική διαδικασία- οπότε αρκέστηκα στην τήρηση γραπτών σημειώσεων κατά τη διάρκεια των αφηγήσεών τους. Οι συνεντεύξεις μου άρχιζαν με βασικές διευκρινιστικές ερωτήσεις σχετικά με την ηλικία, την καταγωγή και τα χρόνια προϋπηρεσίας των πληροφορητών, καθώς τα θεωρώ βασικές παραμέτρους στην ανάλυση του παραγόμενου αποτελέσματος. Κατόπιν, ακολουθώντας τη ροή των αφηγήσεων, επιχειρούσα να στρέψω τη συζήτηση στην κατεύθυνση της κάλυψης των ανωτέρω ερευνητικών ερωτημάτων, προσαρμόζοντάς τα στις εκάστοτε ιδιαιτερότητες και αποφεύγοντας τις ερωτήσεις κλειστού τύπου.

Οι συναντήσεις με τους πληροφορητές μου έλαβαν χώρα στα στούντιο που εργάζονται, κατόπιν προγραμματισμένων ραντεβού. Σε περιπτώσεις που επιχείρησα να προσεγγίσω άγνωστους tattoo artists μόνη μου και χωρίς πρότερες συστάσεις, αντιμετώπιστηκα με σχετική καχυποψία και δυσπιστία ως προς τον λόγο που επιθυμούσα να αποσπάσω τις πληροφορίες και τον τρόπο που σκόπευα να τις χρησιμοποιήσω. Έτσι, επεδίωξα να συνομιλήσω με tattoo artists με τους οποίους συνδεόμαστε μέσω κοινών γνωστών, ώστε να προετοιμάσουν για εμένα το έδαφος. Ορισμένοι από τους πληροφορητές δήλωσαν την επιθυμία να μην δημοσιευθούν τα στοιχεία τους και σεβόμενη το αίτημά τους, αναφέρομαι εφεξής σε αυτούς με τα αρχικά τους.

Παρά τις διαφοροποιημένες εμπειρίες τους, έλαβα κοινές ή παρόμοιες απαντήσεις από τους συνομιλητές μου στις περισσότερες ερωτήσεις μου. Σχεδόν στο σύνολό τους συμφώνησαν ότι κατά μέσο όρο, οι 2 στους 10 πελάτες ζητούν εθνικιστικό τατουάζ, ποσοστό που ίσχυε εξίσου σε ουδέτερα και σε εθνικιστικού προσανατολισμού στούντιο. Οι πρώτες απαντήσεις που μου έδωσαν όλοι ανεξαιρέτως οι συνομιλητές μου σχετικά με τα προτιμώμενα τατουάζ ήταν «Λεωνίδα» ή εναλλακτικά «Σπαρτιάτες». Μου προκάλεσε ιδιαίτερη εντύπωση το γεγονός ότι στη συνέχεια οι συνομιλητές αναφέρονταν από μόνοι τους στις σβάστικες, χωρίς να έχω ρωτήσει εγώ σχετικά, πράγμα που καταδεικνύει πόσο

συγκεχυμένες είναι πλέον οι έννοιες του εθνικισμού και του φασισμού στην Ελλάδα. Ομοφωνία παρουσίασαν τέλος και στην άποψη πως η κατ' οίκον άσκηση της δερματοστιξίας ενδείκνυται για παραγωγή ακραίων τατουάζ (π.χ.: σβάστικες), λόγω της σχετικής ανωνυμίας που παρέχεται σε τέτοιες περιπτώσεις. Για του λόγου το αληθές, ενώ όλοι οι πληροφορητές μου εργάζονται σε στούντιο, όσες φορές τους έχει ζητηθεί σβάστικά έγινε εκτός εργασιακού χώρου, σε ανεπίσημη βάση.

Αν μας επιτρεπόταν η σκιαγράφιση των χαρακτηριστικών του μέσου πελάτη που ζητά εθνικιστικό τατουάζ, τότε θα λέγαμε ότι πρόκειται για άνδρα νεαρής ηλικίας. Οι απαντήσεις των πληροφορητών μου ταυτίζονται μόνο ως προς το φύλο και την ηλικία, ενώ ως προς τα πιο λεπτομερή ποιοτικά χαρακτηριστικά, τα δεδομένα διαφοροποιούνται σημαντικά ανάμεσα στην επαρχία και τη Θεσσαλονίκη. Τα αποτελέσματα των συνεντεύξεων έδειξαν ότι στην επαρχία οι συνειδητοποιημένοι εθνικιστές πελάτες αποτελούν μειοψηφία συγκριτικά με τους νέους που αποσκοπούν κυρίως στη δημιουργία εντυπώσεων και αντιγράφουν ο ένας τον άλλο. Σε κάθε περίπτωση πάντως, συνειδητοποιημένων ή μη εθνικιστών, τα επιλεγόμενα σχέδια τείνουν να είναι ευμεγέθη και να προτιμώνται σε εμφανή σημεία, με στόχο την ορατότητά τους και την πρόκληση εντυπώσεων.

Ο μοναδικός πληροφορητής που διαπίστωσε μεγάλη συσχέτιση ανάμεσα στη ζήτηση εθνικιστικών σχεδίων και τη σωματική επιμέλεια, είναι ο πληροφορητής Γ, 27 ετών, από τη Θεσσαλονίκη. Επίσης, είναι ο μόνος που δήλωσε κατηγορηματικά και όχι υποθετικά την ενεργή συμμετοχή τέτοιων πελατών σε εθνικιστικές οργανώσεις και δραστηριότητες. Διατηρώντας επιφυλάξεις -καθώς πρόκειται για μία μόνο πηγή πληροφόρησης από τις δεκάδες διαθέσιμες της πόλης- μπορούμε να οδηγηθούμε στο συμπέρασμα ότι οι εθνικιστές της Θεσσαλονίκης τείνουν να είναι πιο συνειδητοποιημένοι και οργανωμένοι, σε αντίθεση με τους εθνικόφρονες της επαρχίας που κυμαίνονται περισσότερο στα πλαίσια του πατριωτισμού και της εθνικής υπερηφάνειας. Προς αυτή την κατεύθυνση πάντως ωθεί και ο πληροφορητής Δ, 28 ετών, από τα Γιαννιτσά, παρατηρώντας ότι στην επαρχία οι φερόμενοι ως εθνικιστές απλώς αναπαράγουν λόγους που διδάχθηκαν από το περιβάλλον τους, χωρίς να εμβαθύνουν ιδιαίτερα.

Ως προς τη θεματολογία του εθνικιστικού τατουάζ με προβλημάτισε η στοιχειώδης παρουσία ηρώων της Επανάστασης του 1821, καθώς και σχεδίων σχετικών με την

Κωνσταντινούπολη. Γνωρίζοντας ότι η ρητορική του αλυτρωτισμού αποτελεί πυλώνα του νεοελληνικού εθνικισμού, μου προκάλεσε μεγάλη απορία η απουσία τέτοιων συμβόλων. Σχετικά με την παραπάνω διαπίστωση, οι πληροφορητές μου θεωρούν πως η αρρενωπότητα των αρχαίων πολεμιστών ανταποκρίνεται καλύτερα στις αισθητικές απαιτήσεις του μέσου Έλληνα εθνικιστή, γι' αυτό και προτιμώνται τα αρχαιοελληνικά θέματα. Σύμφωνα με τον πληροφορητή Μ, 32 ετών, από την Πέλλα, τα επιθετικά θέματα κάνουν τους εθνικιστές να νιώθουν «περισσότερο άνδρες».

Ακόμα και στην κατηγορία των αρχαιοελληνικών θεμάτων όμως, οι προτιμήσεις στις διάφορες πόλεις δεν είναι απόλυτα ομοιογενείς. Όπως ήταν αναμενόμενο, σχέδια με τον Μ. Αλέξανδρο και το άστρο της Βεργίνας συνάντησα κατά κόρον στην κεντρική Μακεδονία, πολύ λιγότερα στην Ξάνθη και κανένα στο Βόλο. Ξεκινώντας την έρευνά μου, έθεσα ως στόχο να διαπιστώσω γιατί παρατηρείται τέτοιος ζήλος απέναντι στο πρόσωπο του Λεωνίδα, γνωρίζοντας το θαυμασμό των βορειοελλαδιτών –στα όρια της λατρείας- για την προσωπικότητα του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Η απάντηση που έλαβα από όλους ανεξαιρέτως τους πληροφορητές μου ήταν ότι το κοινό επηρεάστηκε έντονα από την κινηματογραφική επιτυχία της ταινίας «300»¹⁹. Ο Gerard Butler που υποδύθηκε το Λεωνίδα ενσωμάτωσε χαρακτηριστικά εξέχουσας αρρενωπότητας και τροφοδότησε θεματικά πολλά τατουάζ σχετικά με τον αρχαίο κόσμο. Έχοντας φέρει εις πέρας την επιτόπια αλλά και τη διαδικτυακή μου έρευνα, δε βρίσκω καθόλου παρακινδυνευμένη τη διαπίστωση πως ο Gerard Butler ουσιαστικά υποκατέστησε τον *πραγματικό* Λεωνίδα στη συλλογική συνείδηση των Ελλήνων εθνικιστών.

Μου προκάλεσε ιδιαίτερο ενδιαφέρον η διαφοροποίηση στη θεματολογία που επιλέγουν οι Έλληνες της διασποράς. Ο πληροφορητής Λ, 28 ετών, από την Κατερίνη, που διαθέτει εργασιακή εμπειρία από τη Στουτγάρδη με ενημέρωσε πως οι ομογενείς προτιμούσαν τις αρχαίες θεότητες (π.χ.: Αφροδίτη, Ερμή) έναντι των αρχαίων πολεμιστών που επικρατούν στην Ελλάδα, αλλά και τη γεωγραφική απεικόνιση του τόπου καταγωγής τους πάνω στα μπράτσα τους (π.χ.: Κρήτη, Σαμοθράκη, Εύξεινος Πόντος). Κανένας από τους ομογενείς πελάτες του δεν ενέπιπτε κατά τη γνώμη του στην κατηγορία του εθνικιστή. Επίσης, στη σύντομη παραμονή του στη Γερμανία τού ζητήθηκε αρκετές φορές τατουάζ με θέμα την ελληνική

¹⁹Αμερικανική ταινία δράσης του 2007 βασισμένη στο ομώνυμο κόμικ του Frank Miller, που αναφέρεται στη μάχη των Θερμοπυλών.

σημαία, ενώ αντίστοιχα στην Ελλάδα θυμάται να έχει κάνει 3-4 τατουάζ με αυτό το θέμα στα 8 χρόνια της εμπειρίας του. Παρόμοια εμπειρία είχε και ο πληροφορητής Δ από τα Γιαννιτσά, όταν πέρυσι το καλοκαίρι ζευγάρι Ελλήνων μεταναστών στο Βέλγιο, του ζήτησε τατουάζ με την ελληνική σημαία στον αστράγαλο ως ενθύμιο των διακοπών τους στην πατρίδα. Το εγχώριο κατανάλωσης εθνικιστικό τατουάζ κρίνεται πολύ πιο επιθετικό στη θεματολογία και τις μορφές του, ενώ παράλληλα έρχεται σε πλήρη αντίθεση με την παθητική ρητορική της αιώνιας θυματοποίησης της Ελλάδας.

Παρόλο που ο πληροφορητής Λ από την Κατερίνη διαπίστωσε μειωμένη ζήτηση για εθνικιστικό τατουάζ από τότε που έκλεισαν τα τοπικά γραφεία της Χρυσής Αυγής, δεν αποδίδει –όπως και κανένας άλλος από τους πληροφορητές μου- το εθνικιστικό τατουάζ αποκλειστικά στη δημοτικότητα της Χρυσής Αυγής. Αντιθέτως, υποστηρίζουν πως το φαινόμενο οφείλεται στη διάδοση της μόδας του τατουάζ και πολλοί από τους πελάτες που ζητούν εθνικιστικό τατουάζ επιδιώκουν να είναι απλά «μοντέρνοι». Άλλωστε, συχνά δεν γνωρίζουν ακριβώς τι σχέδιο θέλουν να κάνουν, πόσο μάλλον γιατί θέλουν να το κάνουν και τι σημαίνει για αυτούς. Συχνά ζητούν ανορθόγραφα μηνύματα ή επιδεικνύουν αμφιβόλου ορθότητας ιστορικές γνώσεις. Για του λόγου το αληθές, στον πληροφορητή Γ από τη Θεσσαλονίκη έχουν κατά καιρούς ζητηθεί αρχαίοι Αθηναίοι να κρατούν σύγχρονες ελληνικές σημαίες και ποντιακοί κεφαλόδεσμοι να κοσμούν αρχαιοπρεπή αντικείμενα.

Ο πληροφορητής Λ πιστεύει ότι ο άνθρωπος έχει την έμφυτη τάση να ενσωματώνεται και να ανήκει σε ομάδες και με το τατουάζ «σφραγίζει» την ένταξή του στην ομάδα του. Με αυτό το σκεπτικό, βάζει στην ίδια κατηγορία το εθνικιστικό, οπαδικό και θρησκευτικό τατουάζ, καθώς θεωρεί ότι οι λόγοι ενασχόλησης και φανατισμού με τις αντίστοιχες ιδεολογίες είναι κατά βάση οι ίδιοι, εκφρασμένοι με διαφορετικά μέσα και σύμβολα.

Στην ερώτησή μου αν είχε συνειδησιακό πρόβλημα κάνοντας εθνικιστικά τατουάζ, ο πληροφορητής Γ μου απάντησε πως ο καθένας μπορεί να κοσμήσει το δέρμα του με τα σχέδια της επιλογής του, παρόλα αυτά κατέβασε από τη σελίδα του στο facebook δύο φωτογραφίες με εθνικιστικά τατουάζ (ελληνική σημαία με σπαρτιάτικο κράνος και τη λέξη ΕΛΛΑΣ ανάμεσα σε φλόγες) που είχε πραγματοποιήσει σε πελάτες του αμέσως

μετά τη δολοφονία του Παύλου Φύσσα²⁰ γιατί ένιωσε προς στιγμήν ντροπή γι αυτό που έκανε. Σημειωτέον, ο Πληροφορητής Γ είναι ο μόνος tattoo artist από όσους συνομίλησα, που απασχολήθηκε σε στούντιο ξεκάθαρου εθνικιστικού προσανατολισμού –με ιδιοκτήτη φανατικό οπαδό της Χρυσής Αυγής- με αποτέλεσμα να γνωρίζει εκ των έσω τις προτιμήσεις και τα κίνητρα των οργανωμένων εθνικιστών. Αξιοσημείωτο βρίσκω παρόλα αυτά το γεγονός ότι ήταν παράλληλα και ο μόνος από τον οποίο δεν ζητήθηκε ποτέ σβάστικα, με δεδομένο ότι στο στούντιο που εργαζόταν πραγματοποιήθηκε -χωρίς περιστροφές- τατουάζ με την πύλη του Άουσβιτς στην πλάτη *εθνικιστή πελάτη*.

Οι περισσότεροι συνομιλητές μου από τις επαρχίες, μου ανέφεραν χαρακτηριστικά ότι αν διατηρούσαν στούντιο στη Θεσσαλονίκη θα έκαναν μόνο τατουάζ που τους αρέσουν προσωπικά και τους εκφράζουν. Τα εθνικιστικά θέματα που αναγκαστικά προκύπτουν από την τοπική ζήτηση, τους είναι ανεκτά στο βαθμό που δεν τους προσβάλλουν αισθητικά και συνειδησιακά. Παρά τη διαφωνία τους με την εθνικιστική ιδεολογία -ως επαγγελματίες που αποφεύγουν τις πολώσεις- διατηρούν ορισμένες φωτογραφίες με εθνικιστικά σχέδια αναρτημένες στις σελίδες τους στο facebook και παραθέτω ενδεικτικά τις πιο χαρακτηριστικές:

Εικόνα 5.1 Σχέδιο του πληροφορητή Δ (Γιαννιτά)

Πηγή: pikore.com/chatziantonioudimitristattoo

²⁰Ο Π. Φύσσας ήταν Έλληνας ράπερ με αντιφασιστική δράση που δολοφονήθηκε στο Κερατσίνι στις 18/09/2013 από τον Γ. Ρουπακιά, μέλος της Χρυσής Αυγής. Με αφορμή τη δολοφονία του ξεκίνησε εισαγγελική έρευνα και στοιχειοθετήθηκε η κατηγορία σύστασης εγκληματικής οργάνωσης από τη Χρυσή Αυγή.

Εικόνα 5.2 Σχέδιο του πληροφορητή Γ (Θεσσαλονίκη)

Πηγή: facebook profile του πληροφορητή Γ

Εικόνα 5.3 Σχέδιο του πληροφορητή Λ (Κατερίνη)

Πηγή: [facebook.com/BonitoInkTattoo](https://www.facebook.com/BonitoInkTattoo)

Εικόνα 5.4 Σχέδιο του πληροφορητή Λ (Κατερίνη)

Πηγή: facebook.com/BonitoInkTattoo

Εικόνα 5.5 Σχέδιο του πληροφορητή Λ (Κατερίνη)

Πηγή: facebook.com/BonitoInkTattoo

Οι μόνοι συνομιλητές μου που διέθεταν δειγματολόγιο στο στούντιό τους ήταν ο πληροφορητής Μ από την Πέλλα και ο πληροφορητής Θ από την Ξάνθη. Οι υπόλοιποι αρκούσαν στην ενδεικτική ανάρτηση φωτογραφιών στις σελίδες τους στο facebook. Τα εθνικιστικά σχέδια κάλυπταν μετά βίας το 10% των συνολικών σχεδίων του πληροφορητή Μ, εκπροσωπώντας την ανύπαρκτη σχέση του με τον εθνικισμό. Αντίστοιχο ποσοστό κάλυπταν και τα εθνικιστικά σχέδια του πληροφορητή Θ, τα οποία μου κίνησαν το ενδιαφέρον καθώς παρουσίαζαν σαφή διαφοροποίηση στη θεματολογία τους σε σχέση με τα υπόλοιπα στερεοτυπικά σχέδια που συνάντησα στην έρευνά μου. Στο δειγματολόγιο του πληροφορητή Θ λοιπόν, τα περισσότερα αρχαιοελληνικά σχέδια δεν εξέπεμπαν τη συνηθισμένη επιθετικότητα²¹, γεγονός που με προβλημάτισε σχετικά με την απόδοση του χαρακτηρισμού εθνικιστικά. Σχέδια πολεμιστών και πορτρέτα του Λεωνίδα εντοπίστηκαν αναπόφευκτα και σε αυτή την περίπτωση, αλλά ισάριθμες αν όχι περισσότερες ήταν οι αναπαραστάσεις θεοτήτων, μυθολογικών στοιχείων και αρχιτεκτονικών σχεδίων (π.χ.: Ερμής, Ποσειδώνας, Περσέας, Κένταυροι, Παρθενώνας κτλ.). Επρόκειτο ως επί το πλείστον για εκδήλωση θαυμασμού απέναντι στην αρχαία Ελλάδα και θα μπορούσε κάλλιστα να τα φέρει οποιοσδήποτε λάτρης του αρχαίου πολιτισμού -ανεξαρτήτου εθνικότητας. Τα αρχαιοπρεπή τατουάζ του πληροφορητή Θ ήταν τα μοναδικά που συνάντησα στην έρευνά μου που δεν ενέπιπταν κατά απόλυτο τρόπο στην κατηγορία των εθνικιστικών. Τελικά, ίσως η ειδοποιός διαφορά ανάμεσα στα αρχαιολατρικά και τα εθνικιστικά σχέδια, είναι η επιθετικότητα που αποπνέουν. Παραθέτω ενδεικτικές φωτογραφίες με αρχαιοπρεπή σχέδια του πληροφορητή Θ (εικόνες 5.6-5.17) από τον ηλεκτρονικό του κατάλογο:

²¹Περί *φωλλικής επιθετικότητας* του εθνικισμού βλ. Λίποβατς1997:170

Εικόνα 5.6 Σχέδιο του πληροφορητή Θ (Ξάνθη)

Πηγή: erevoscreations.com

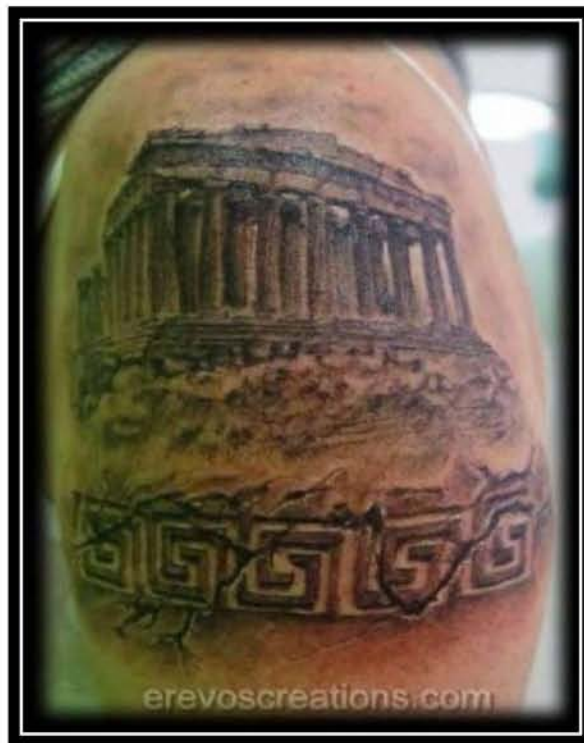

Εικόνα 5.7 Σχέδιο του πληροφορητή Θ (Ξάνθη)

Πηγή: erevoscreations.com

Εικόνα 5.8 Σχέδιο του πληροφορητή Θ (Ξάνθη)
Πηγή: erevoscreations.com

Εικόνα 5.9 Σχέδιο του πληροφορητή Θ (Ξάνθη)
Πηγή: erevoscreations.com

Εικόνα 5.10 Σχέδιο του πληροφορητή Θ (Ξάνθη)

Πηγή: erevoscreations.com

Εικόνα 5.11 Σχέδιο του πληροφορητή Θ (Ξάνθη)

Πηγή: erevoscreations.com

Εικόνα 5.12 Σχέδιο του πληροφορητή Θ (Ξάνθη)

Πηγή: erevoscreations.com

Εικόνα 5.13 Σχέδιο του πληροφορητή Θ (Ξάνθη)

Πηγή: erevoscreations.com

Εικόνα 5.14 Σχέδιο του πληροφορητή Θ (Ξάνθη)

Πηγή: erevoscreations.com

Εικόνα 5.15 Σχέδιο του πληροφορητή Θ (Ξάνθη)

Πηγή: erevoscreations.com

Εικόνα 5.16 Σχέδιο του πληροφορητή Θ (Ξάνθη)

Πηγή: erevoscreations.com

Εικόνα 5.17 Σχέδιο του πληροφορητή Θ (Ξάνθη)

Πηγή: erevoscreations.com

5.1 Εθνικισμός και οπτική κουλτούρα

Στις μέρες μας το διαδίκτυο μπορεί να διαδραματίσει ένα ρόλο αντίστοιχο με εκείνο του έντυπου καπιταλισμού του Anderson (Lewellen 2009:264). Για του λόγου το αληθές, εκμεταλλεύτηκα την ανεξάντλητη δεξαμενή πληροφοριών που παρέχει το διαδίκτυο και παράλληλα με τη διεξαγωγή των συνεντεύξεων, εκπόνησα μία σύντομη διαδικτυακή έρευνα πάνω στο εθνικιστικό τατουάζ, μελετώντας διαδραστικούς κοινωνικούς χώρους (facebook, blogs, ενημερωτικές, ειδησεογραφικές ή και θεματικές ιστοσελίδες).

Στην εποχή της εικόνας που διανύουμε, οι ιδέες και οι τάσεις τείνουν να διαδίδονται ευκολότερα μέσω του προτεινόμενου προς μίμηση lifestyle, παραγκωνίζοντας τα όποια ιδεώδη και θεωρητικά σχήματα. Ο εθνικισμός ως ρεύμα, αφού προβλήθηκε επανειλημμένα από τα κυρίαρχα MME, απέκτησε τη δική του αισθητική και συνέχισε να αναπαράγεται μέσω του διαδικτύου, που αποτελεί το ψηφιακό είδωλο της πραγματικής κοινωνίας. Η τηλεόραση προέβαλε αναγνωρίσιμες προσωπικότητες όπως ο Ηλίας Κασιδιάρης, ενώ το διαδίκτυο επιστρατεύτηκε για την προβολή άσημων καθημερινών ανθρώπων, που εν όψει της ιδεολογικής ταύτισης προχώρησαν και στην υιοθέτηση της αντίστοιχης αισθητικής.

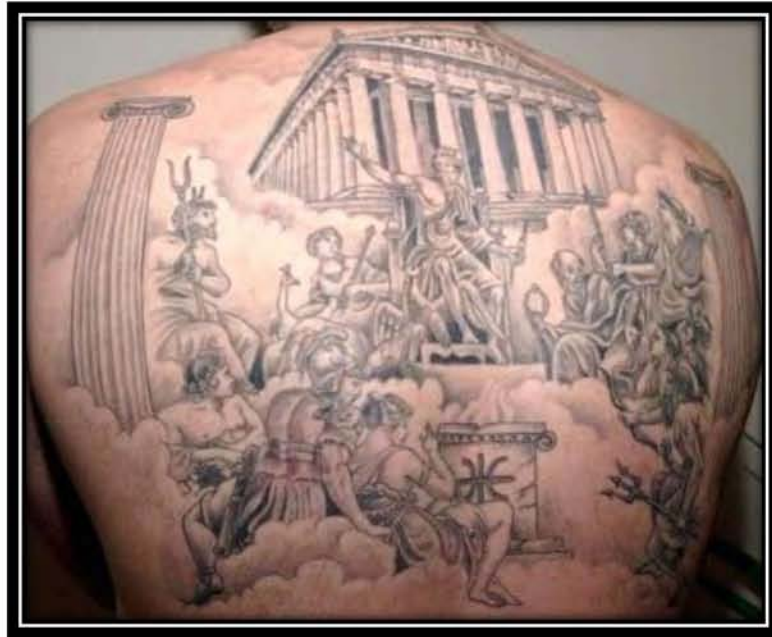
Στην οπτική κουλτούρα της ύστερης νεωτερικότητας, βασικό ρόλο διαδραματίζει η έννοια της εξωτερικής επιφάνειας ως φέρουσας επιγραφής (*ταμπέλα*). Το σώμα φέρεται ως τοίχος, όπως ακριβώς ο μεταφορικά αποκαλούμενος *τοίχος* του facebook στον οποίο αναρτώνται προς γνώση των συνδιαλεγόμενων οπτικές πληροφορίες σχετικά με το υποκείμενο (π.χ.: προτιμήσεις, ενδιαφέροντα, κλίσεις κτλ). Τα tattoo studios του Νομού Πέλλας ήταν τα μόνα που διαφήμιζαν σχέδια με το άστρο της Βεργίνας στη βιτρίνα, καθώς στη συγκεκριμένη περιοχή αποτελεί σύμβολο πολιτισμικής και συναισθηματικής σημασίας. Στην ίδια περιοχή, το σύμβολο αυτό εντοπίζεται με μεγάλη συχνότητα σε κάθε είδους επιφάνεια: τοίχοι, πινακίδες καταστημάτων, επιγραφές, ανθρώπινα σώματα.

Αφήνοντας όμως την περιορισμένη επικράτεια της Πέλλας και περνώντας στην απέραντη *κοινότητα* του διαδικτύου, το πρώτο και πιο αξιοπερίεργο εύρημά μου ήταν πως από την πληκτρολόγηση του λήμματος «εθνικιστικό τατουάζ» στη μηχανή αναζήτησης της google, τα αποτελέσματα που εμφανίζονται στις εικόνες αφορούν

κατά το ήμισυ τατουάζ με σβάστικες -ακόμα και την προσωπογραφία του Χίτλερ- που για κάποιο λόγο έχουν καταχωρηθεί ως εθνικιστικά. Στη συνέχεια αυτής της ενότητας, επιχειρώ να αναλύσω το περιεχόμενο ιστοσελίδων που ανέκυσαν κατά τη διαδικτυακή διερεύνηση της εθνικιστικής ορατότητας.

Στη χιουμοριστικού περιεχομένου ιστοσελίδα kazani.gr—η οποία ουδεμία σχέση έχει με τον εθνικισμό— εντόπισα δύο αναρτήσεις από το 2011 υπό τους τίτλους [ελληνικό tattoo](#) και [ελληνικό tattoo 2](#) αντίστοιχα. Όπως φαίνεται από τις ακόλουθες φωτογραφίες (εικόνες 5.18-5.44) υπερισχύει το θέμα του Λεωνίδα -με σαφείς επιρροές από την χολιγουντιανή ταινία «300». Επίσης, εμπλέκονται θρησκευτικά θέματα (εικόνες 5.25, 5.29 και 5.37), εντοπίζονται θεματικές ανακρίβειες (εικόνες 5.21, 5.24, 5.46) και υπάρχει μόνο μία γυναίκα (εικόνα 5.34). Παρά την αποσαφήνιση του τίτλου (*ελληνικά tattoo*), αρκετά από τα ακόλουθα τατουάζ ξεφεύγουν από την αμιγώς εθνικιστική θεματολογία, ενώ είναι καταφανής η επιθετική διάθεση των περισσότερων σχεδίων. Παραθέτω ενδεικτικά σχόλια που αναρτήθηκαν κάτω από τις εν λόγω φωτογραφίες: «Κάτι τέτοια τατουάζ θα ήθελε να κάνει ο Άδωνις Γεωργιάδης», «Από τις κινέζικες βλακειές που κάνουν οι πιο πολλοί, αυτά μοιάζουν όμορφα», «τώρα ρε παιδιά είμαστε σοβαροί; Μου βάζετε φασιστικά τατουάζ της Χρυσής Αυγής για ελληνικά;». Η φράση «Αίμα και Τιμή» (εικόνα 5.32) παραπέμπει σαφώς στο σύνθημα *Αίμα, Τιμή, Χρυσή Αυγή*, αλλά ανταποκρίνεται και στην αξίωση του ελληνικού εθνικισμού για καθαρότητα της φυλής και τις αιματοσυγγενικές σχέσεις των μελών της.

Σημειωτέον ότι τις ακόλουθες φωτογραφίες εντόπισα ξανά στη συνέχεια της έρευνάς μου στην αμιγώς εθνικιστική ιστοσελίδα [ΕΣΣΕΤΑΙ ΗΜΑΡ](#), σε ανάρτηση με τίτλο [ελληνική δερματοστιξία](#), με προτεινόμενα «αποδεκτά» τατουάζ. Μία χιουμοριστική και μία εθνικιστική-φασίζουσα ιστοσελίδα αναρτούν το ίδιο περιεχόμενο, καταδεικνύοντας την περιορισμένη δεξαμενή πληροφοριών του ελληνικού διαδικτύου, αλλά και τον προχωρημένο βαθμό παρείσφρησης του εθνικιστικού lifestyle στην καθημερινή ζωή.

Εικόνα 5.18 πηγή:kazani.gr

Εικόνα 5.19 πηγή:kazani.gr

Εικόνα 5.20 πηγή:kazani.gr

Εικόνα 5.21 πηγή:kazani.gr

Εικόνα 5.22 πηγή:kazani.gr

Εικόνα 5.23 πηγή:kazani.gr

Εικόνα 5.24 πηγή:kazani.gr

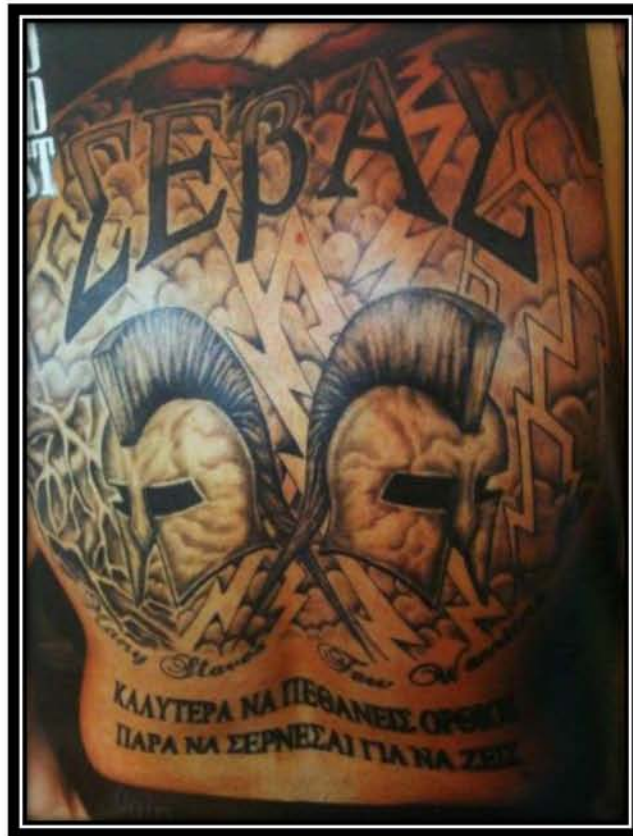
Εικόνα 5.25 πηγή:kazani.gr

Εικόνα 5.26 πηγή:kazani.gr

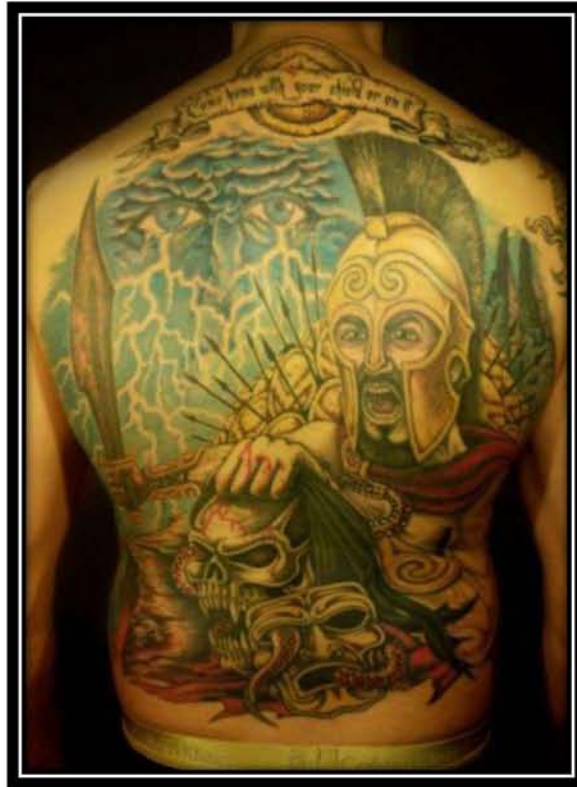
Εικόνα 5.27 πηγή:kazani.gr

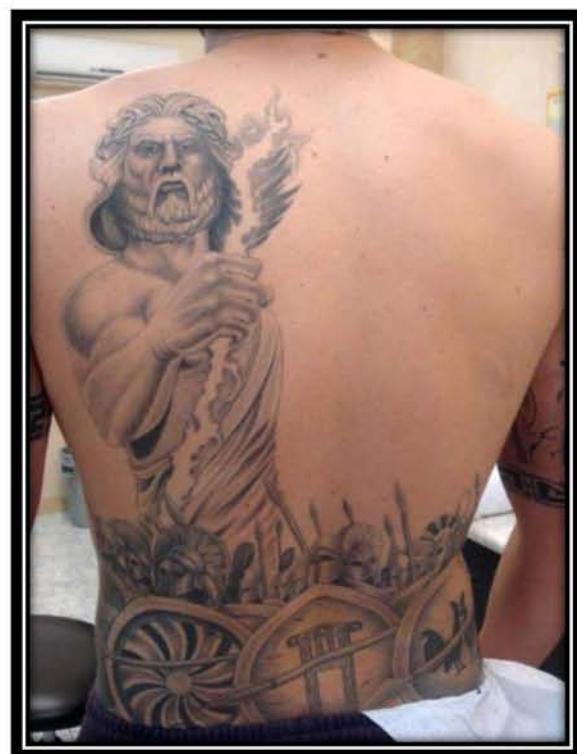
Εικόνα 5.28 πηγή:kazani.gr

Εικόνα 5.29 πηγή:kazani.gr

Εικόνα 5.30 πηγή:kazani.gr

Εικόνα 5.31 πηγή:kazani.gr

Εικόνα 5.32 πηγή:kazani.gr

Εικόνα 5.33 πηγή:kazani.gr

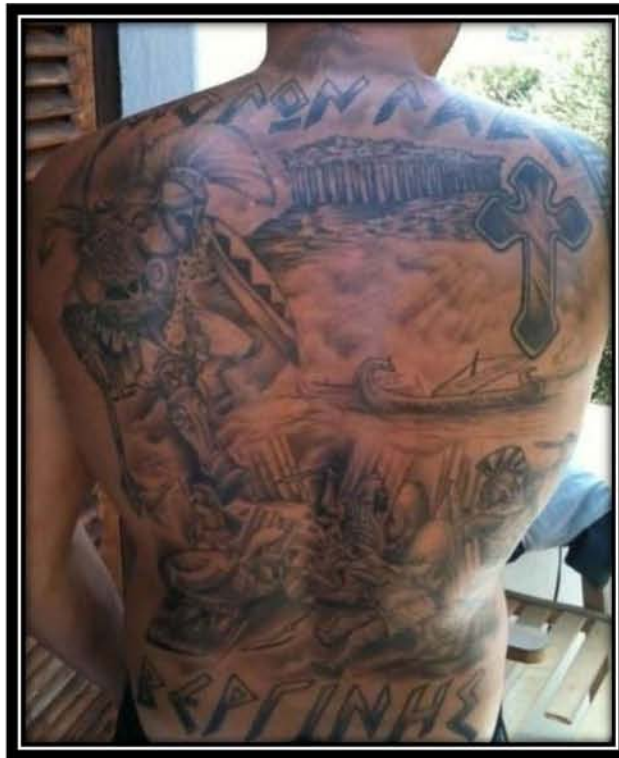
Εικόνα 5.34 πηγή:kazani.gr

Εικόνα 5.35 πηγή:kazani.gr

Εικόνα 5.36 πηγή:kazani.gr

Εικόνα 5.37 πηγή:kazani.gr

Εικόνα 5.38 πηγή:kazani.gr

Εικόνα 5.39 πηγή:kazani.gr

Εικόνα 5.40 πηγή:kazani.gr

Εικόνα 5.41 πηγή:kazani.gr

Εικόνα 5.42 πηγή: kazani.gr

Εικόνα 5.43 πηγή: kazani.gr

Εικόνα 5.44 πηγή: kazani.gr

Στον αντίποδα των εθνικιστικών ιστοσελίδων βρίσκονται αντιφασιστικές ή απλώς σατιρικές σελίδες χωρίς απαραίτητο πολιτικό χρωματισμό (κατά βάση facebook pages) με κεντρικό αντικείμενο τη σάτιρα του εθνικισμού. Η σελίδα [Αθόνατο Ελληνικό Τατού](#) στο facebook, ανήκει στη δεύτερη κατηγορία και σατιρίζει αστεία, άστοχα ή ανορθόγραφα τατουάζ, πολλά εκ των οποίων εμπίπτουν στο εθνικιστικό θεματικό φάσμα. Παραθέτω ενδεικτικές φωτογραφίες από την εν λόγω σελίδα (εικόνες 5.45-5.58):

Εικόνα 5.45 πηγή: facebook.com/klarinetattoo

Εικόνα 5.46 πηγή:[facebook.com/klarinotattoo](https://www.facebook.com/klarinotattoo)

Εικόνα 5.47 πηγή:[facebook.com/klarinotattoo](https://www.facebook.com/klarinotattoo)

Εικόνα 5.48 πηγή:[facebook.com/klarinotattoo](https://www.facebook.com/klarinotattoo)

Εικόνα 5.49 πηγή:[facebook.com/klarinotattoo](https://www.facebook.com/klarinotattoo)

Εικόνα 5.50 πηγή:[facebook.com/klarinetattoo](https://www.facebook.com/klarinetattoo)

Εικόνα 5.51 πηγή:[facebook.com/klarinetattoo](https://www.facebook.com/klarinetattoo)

Εικόνα 5.52 πηγή: [facebook.com/klarinotattoo](https://www.facebook.com/klarinotattoo)

Εικόνα 5.53 πηγή: [facebook.com/klarinotattoo](https://www.facebook.com/klarinotattoo)

Εικόνα 5.54 πηγή:[facebook.com/klarinetattoo](https://www.facebook.com/klarinetattoo)

Εικόνα 5.55 πηγή:[facebook.com/klarinetattoo](https://www.facebook.com/klarinetattoo)

Εικόνα 5.56 πηγή: [facebook.com/klarinetattoo](https://www.facebook.com/klarinetattoo)

Εικόνα 5.57 πηγή: [facebook.com/klarinetattoo](https://www.facebook.com/klarinetattoo)

Εικόνα 5.58 πηγή:[facebook.com/klarinotattoo](https://www.facebook.com/klarinotattoo)

Με ένα σύντομο πέρασμα από τις παραπάνω εικόνες ο αναγνώστης μπορεί εύκολα να διαπιστώσει πως αριθμός των γυναικών εξακολουθεί να είναι χαμηλός (εικόνες 5.53 και 5.55), ενώ κυρίαρχο παραμένει το θέμα της αρχαίας Σπάρτης.

Στην Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη, λόγω του πληθυσμιακού όγκου και της συνύπαρξης ετερόκλητων στοιχείων, δραστηριοποιούνται μεταξύ άλλων και στούντιο με στοχευμένο προσανατολισμό, εν προκειμένω με ειδίκευση στο εθνικιστικό σχέδιο. Μία σύντομη διαδικτυακή έρευνα με οδήγησε στον εντοπισμό τριών από αυτά, που τα επέλεξα επειδή είχαν τις περισσότερες ενδεικτικές φωτογραφίες αναρτημένες σε δημόσια θέα στις ιστοσελίδες τους. Παραθέτω ακολούθως τις φωτογραφίες από δύο στούντιο της Θεσσαλονίκης (εικόνες 5.59-5.64) και ένα της Αθήνας (εικόνες 5.65-5.70):

Εικόνα 5.59 Πηγή:ethnictattoo.gr

Εικόνα 5.60 Πηγή:ethnictattoo.gr

Εικόνα 5.61 Πηγή: ethnictattoo.gr

Εικόνα 5.62 Πηγή: ethnictattoo.gr

Εικόνα 5.63 Πηγή: [facebook.com/Stigmatattoocrew](https://www.facebook.com/Stigmatattoocrew)

Εικόνα 5.64 Πηγή: [facebook.com/Stigmatattoocrew](https://www.facebook.com/Stigmatattoocrew)

Εικόνα 5.65 Πηγή: [facebook.com/ekivolostattooostudio](https://www.facebook.com/ekivolostattooostudio)

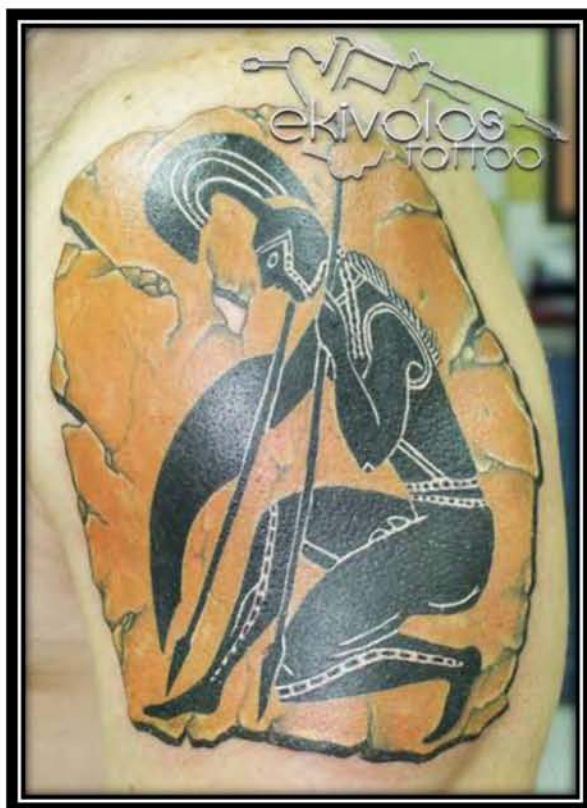
Εικόνα 5.66 Πηγή: [facebook.com/ekivolostattooostudio](https://www.facebook.com/ekivolostattooostudio)

Εικόνα 5.67 Πηγή: facebook.com/ekivolostattoostudio

Εικόνα 5.68 Πηγή: facebook.com/ekivolostattoostudio

Εικόνα 5.69 Πηγή: facebook.com/ekivolostattooostudio

Εικόνα 5.70 Πηγή: facebook.com/ekivolostattooostudio

Η διαδικτυακή μου έρευνα επαλήθευσε τα λεγόμενα των πληροφορητών μου: Είναι πασιφανής η επιρροή της ταινίας «300» πάνω στο εθνικιστικό τατουάζ. Σε ορισμένες περιπτώσεις, δεν πρόκειται καν για το ιστορικό πρόσωπο του Λεωνίδα, αλλά για κατάφωρη αναπαράσταση του ηθοποιού που τον υποδύθηκε στη συγκεκριμένη ταινία, Gerard Butler (βλ. εικόνα 5.22). Παρατηρείται δε, ότι δεύτερο πιο συχνό πορτρέτο μετά από αυτό του Λεωνίδα, είναι του Δία, γεγονός που δεν βρίσκω καθόλου τυχαίο, καθώς πρόκειται για τον πατέρα και αρχηγό των θεών που φέρει τις αντίστοιχες συνδηλώσεις εξουσίας και ανδρικής υπεροχής με το Λεωνίδα.

5.2 Σύμβολα και συμβολισμοί

Οικουμενικός είναι ο συμβολισμός, όχι τα σύμβολα.

Σωτήρης Δημητρίου 2009:90

Μέσα από τις συζητήσεις μας, οι πληροφορητές μου και εγώ καταλήξαμε από κοινού στον εντοπισμό τριών διακριτών κατηγοριών μέσα στο ευρύτερο «φάσμα του εθνικισμού», που επηρεάζουν ανάλογα και τη θεματολογία στα τατουάζ τους:

α) Οι Ελληνολάτρες/αρχαιολάτρες: Αποτελούν την «ηπιότερη» κατηγορία εθνικιστή, διακατέχονται από θαυμασμό για τον αρχαίο πολιτισμό και όχι αποκλειστικά για τις στρατιωτικές επιτυχίες, δεν είναι απαραίτητα ρατσιστές και τα σχέδια που επιλέγουν κυμαίνονται γύρω από τις τέχνες, την αρχιτεκτονική και τη μυθολογία (θεότητες, ναοί, διακοσμητικά στοιχεία-όχι μαϊανδροί).

β) Οι εθνικιστές/εθνικόφρονες: Διακατέχονται από αυξημένο αίσθημα εθνικής υπερηφάνειας και υπεροχής που αγγίζει τα όρια της υπεροψίας και σχετίζεται με ρατσιστικές προκαταλήψεις ή τουλάχιστον υποτίμηση των άλλων εθνοτήτων και πολιτισμών. Τα σχέδια που επιλέγουν οι εθνικιστές αυτής της κατηγορίας είναι πιο επιθετικά από της προηγούμενης, με σαφή έμφαση στον πόλεμο (Σπαρτιάτες, πολεμιστές, Λεωνίδα, οπλισμός, άλογα)

γ) Οι φασίστες/νεοναζί: Χαρακτηρίζονται από ιδεοληψία και φανατισμό. Διακρίνονται από ακραίο ρατσισμό και μισαλλοδοξία, ενώ παρουσιάζουν παροιμιώδη προσκόλληση στην καθαρότητα της φυλής («αίμα και τιμή»). Η θεματολογία στα τατουάζ που επιλέγουν δανείζεται σχέδια από τη δεύτερη κατηγορία (με έμφαση στην αρχαία Σπάρτη) αλλά επεκτείνεται και σε ακρότητες (σβάστικες, πύλη του Άουσβιτς, μαϊανδροί που υποκαθιστούν σβάστικες).

Οι κατηγορίες φυσικά δεν είναι περιχαρακωμένες, αλλά τέμνονται και εισβάλλουν η μία στην άλλη. Συχνά παρατηρείται συνδυασμός αρχαιολατρικών και εθνικιστικών σχεδίων στο ίδιο άτομο, ακόμα και στο ίδιο τατουάζ (βλ. εικόνες 5.31, 5.37, 5.47).

Συμπεραίνω ότι το εθνικιστικό τατουάζ αποτελεί ένα είδος φορητής επιγραφής που δείχνει ποιος ακριβώς είναι ο φορέας του μέσα στο κοινωνικό γίγνεσθαι. Για τους εθνικιστές υπερέχει η εθνικιστική τους ταυτότητα στον αυτοπροσδιορισμό τους, π.χ.: «είμαι άντρας (αρρενωπός, μυώδης κτλ), Έλληνας και/ή χριστιανός, πολύ περήφανος γι' αυτή μου την ιδιότητα: αυτή με προσδιορίζει και με κάνει αυτό που είμαι». *Όταν εξετάζουμε μία ομάδα ή κατηγορία, βλέπουμε ότι τα μέλη της τείνουν να επενδύουν προσωπικά κυρίως σε ορισμένους ρόλους, δίνοντας λιγότερη έμφαση στους άλλους που επίσης ερμηνεύουν* (Goffman 2006:89).

Τα σύμβολα από μόνα τους είναι απλές εικόνες και «χρωματίζονται» μόνο μέσα από τα νοήματα που τους αποδίδονται. Το *φάσμα του σημειακού εξοπλισμού* είναι άλλωστε περιορισμένο, εξαναγκάζοντας τα υποκείμενα σε *καταχρηστικές επιλογές* (Goffman 2006:84). Για του λόγου το αληθές, το Άστρο της Βεργίνας ήταν παντελώς άγνωστο σαν σύμβολο μέχρι την ανακάλυψη της χρυσής λάρνακας του Φιλίππου Β' το 1977. Έκτοτε αποτέλεσε αντικείμενο έντονης διεκδίκησης εξίσου από την Ελλάδα και τη *Δημοκρατία της Μακεδονίας*, ενώ η Ελλάδα με δικαστική απόφαση του 1993 το κατοχύρωσε ως εθνικό έμβλημα (Danforth 1999:174-180). Σαν επιστέγασμα της εν λόγω κατοχύρωσης, η ελληνική κυβέρνηση προέβη άμεσα στην επανέκδοση του εκατοστάδραχμου (εικόνα 5.71), καθώς και στην έκδοση σειράς γραμματοσήμων (εικόνα 5.72) με σχετική με τη Μακεδονία θεματολογία.

Τα σύμβολα είναι αναλογικά σημεία, αλλά με το αναφερόμενό τους σχετίζονται μεταφορικά ή και καθόλου (π.χ.: ημισέληνος, σταυρός κτλ). Επειδή οι μορφές των συμβόλων είναι περιορισμένες ενώ καλούνται να καλύψουν πολλές ανάγκες, χρησιμεύουν για να δηλώσουν ποικίλα σημαινόμενα. Δεν υπάρχει σταθερός δεσμός του συμβόλου με ορισμένο αντικείμενο ή σημασία. Τα σύμβολα έχουν εξάρτηση από την κουλτούρα στην οποία ανήκουν (Δημητρίου 2009:89-90). *Η ιδιάζουσα δύναμη των (ιερών) συμβόλων προέρχεται από την υποτιθέμενη ικανότητά τους να ταυτίζουν γεγονός και αξία στο πλέον θεμελιώδες επίπεδο, να δίνουν περιεκτική κανονιστική βαρύτητα στο κατά τα άλλα απλώς υπαρκτό* (Geertz 2003:134).

Εικόνα 5.71 Πηγή: autochthonesellhnes.blogspot.gr

Εικόνα 5.72 Πηγή: hermeshead.com

Στο σύνολό τους οι πληροφορητές μου συμφώνησαν πως απλά, καλαίσθητα, αρχαία σύμβολα χρωματίστηκαν πολιτικά από τον ακροδεξιό χώρο, στιγματίστηκαν, συνδέθηκαν με αρνητικές συνδηλώσεις και πλέον προκαλούν αποστροφή στους μη εθνικιστές ως φασιστικά. Για παράδειγμα το άστρο της Βεργίνας ή ο μαϊάνδρος από μόνα τους δεν είχαν καμία εθνικιστική χροιά, καθώς πρόκειται για βασιλικό έμβλημα και διακοσμητικό μοτίβο αντίστοιχα. Το βρίσκω πολύ απίθανο παρόλα αυτά να

υπήρχαν τατουάζ με το άστρο της Βεργίνας αν δεν είχε ανακύψει το μακεδονικό ζήτημα. Πιθανολογώ εξίσου φειδωλά το ενδεχόμενο να κυκλοφορούσαν τόσο μαιάνδροι, αν δεν επρόκειτο για το έμβλημα της Χρυσής Αυγής και των λοιπών αδελφών οργανώσεων²².

²²Παραλλαγές του μαιάνδρου χρησιμοποιούνται και από τις οργανώσεις [Εθνικό Μέτωπο](#), [Νεολαία Εθνικού Μετώπου](#) και [Πατριωτική Κίνηση Πολιτών Καβάλας](#).

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Τα οντολογικά χαρακτηριστικά των ερμηνευτικών παραδειγμάτων (ποικιλομορφία κοινωνικών φαινομένων, πολλαπλότητα σημασιοδοτήσεων, χωροχρονική πλαισίωση) καθιστούν κάθε περίπτωση μοναδική και συνεπώς κάθε αξίωση για γενίκευση άτοπη (Τσιώλης, 2004:361-362). Συνεπώς, το ερευνητικό ενδιαφέρον στην ποιοτική κοινωνική έρευνα εΐθισται να στρέφεται εναλλακτικά στην αναζήτηση κοινωνικών τάσεων, την αποκάλυψη κρυμμένων δομών και σχέσεων, καθώς και στη διατύπωση θεωρητικών μόνο γενικεύσεων (Ιωσηφίδης, 2008:73). Κάθε προσέγγιση στη μελέτη μίας κοινωνίας είναι μερική, επομένως αναπόφευκτα μερική είναι και η γνώση που προκύπτει για τον συγκεκριμένο κάθε φορά κόσμο (Γκέφου-Μαδιάνου 1998:17).

Βάσει της παραπάνω συλλογιστικής, τα ευρήματα της έρευνάς μου αφορούν και ανταποκρίνονται μόνο στο χώρο και το χρόνο απόκτησής τους. Επιπροσθέτως, ως προς την καθολικότητα των εθνογραφικών μου δεδομένων, οι πληροφορητές μου απάντησαν στις ερωτήσεις μου βασιζόμενοι αποκλειστικά στην προσωπική τους εμπειρία, που υφίσταται αναπόφευκτα την υποκειμενικότητα και τις πολώσεις του καθενός, ενώ ο αριθμός τους αποτελεί ένα πολύ μικρό μόνο ποσοστό του συνολικού αριθμού των tattoo artists που δραστηριοποιούνται συνολικά στις αντίστοιχες πόλεις. Συνεπώς, τα συμπεράσματα σχετικά με το φύλο, την ηλικία, την ιδιοσυγκρασία και τα προτιμώμενα τατουάζ των εθνοκοφρόνων πελατών δεν δύναται να γενικευθούν, να χρησιμοποιηθούν σαν στατιστικά δεδομένα ή να αναχθούν σε μεγαλύτερη κλίμακα από αυτήν που αντιπροσωπεύουν.

Παρόλα αυτά, η ομοιομορφία ορισμένων απαντήσεων -σε βαθμό ταύτισης- ανάμεσα σε πληροφορητές με τελείως διαφορετικές καταβολές και εξατομικευμένες εμπειρίες, θεωρώ ότι μου δίνει ως ένα βαθμό το δικαίωμα να χαρακτηρίσω με ασφάλεια τα ευρήματά μου αληθή και αντιπροσωπευτικά της τρέχουσας πραγματικότητας.

Βάσει της έρευνάς μου, η άνοδος στη δημοτικότητα της Χρυσής Αυγής που παρατηρήθηκε από το 2012 και η συνακόλουθη απενοχοποίηση του ακραίου εθνικιστικού λόγου, αποτέλεσαν απλά έναν παράγοντα στην αυξημένη ζήτηση για εθνικιστικό τατουάζ. Η πραγματική αιτία του φαινομένου υπήρξε η γενικότερη υψηλή απήχηση της πρακτικής της δερματοστιξίας την τελευταία δεκαετία, που ήρθε ως αποτέλεσμα της ευρείας αποδοχής της.

Το εθνικιστικό τατουάζ δεν παρουσίασε μεγαλύτερη ζήτηση από άλλα κοσμητικά σχέδια. Η παραδοχή πως ο εθνικισμός από μόνος του δεν αποτέλεσε επαρκή αιτία για την πυροδότηση του εθνικιστικού τατουάζ, αποδεικνύεται περίτρανα και από το γεγονός πως το 1993, όταν ξέσπασε το περιβόητο μακεδονικό ζήτημα, οι δημόσιοι χώροι της κεντρικής Μακεδονίας γέμισαν με διακοσμητικά άστρα της Βεργίνας, παρόλα αυτά δεν παρατηρήθηκε κάποια τάση για τατουάζ με τον συγκεκριμένο διάκοσμο, καθώς η πρακτική τότε δεν ήταν όσο διαδεδομένη είναι σήμερα. Μπορεί η άνοδος της ακροδεξιάς να μην προκάλεσε την αύξηση στη ζήτηση εθνικιστικού τατουάζ, η κάθοδος της όμως σίγουρα επηρέασε το τελικό αποτέλεσμα: Η προφυλάκιση της ηγεσίας της Χρυσής Αυγής το 2013, οδήγησε τους υποτιθεμένους μέχρι πρότινος εθνικιστές να αποζητούν διακαώς την απαλλαγή τους από τατουάζ που αίφνης χαρακτηρίστηκαν ακραία.

Τα ήθη λοιπόν, οι συνήθειες και το πνεύμα της κάθε εποχής, αποτελούν κατά τη γνώμη μου καθοριστικότερο παράγοντα επηρεασμού των υποκειμένων, απ' ό,τι οι ετεροκαθοριζόμενες ή/και επιβεβλημένες ιδεολογίες που έρχονται και παρέρχονται. Ο άνθρωπος της μετανεωτερικότητας επέλεξε το σώμα του ως παλέτα για να αυτοπροσδιοριστεί και να δείξει στον κόσμο ποιος είναι και τι πρεσβεύει. Οι πολλαπλές, επάλληλες ή και αντικρουόμενες ταυτότητες της νεωτερικότητας, φαίνεται πως αναδιπλώθηκαν και -σε συνάρτηση με τη σημαντικότητά τους- πήραν τη θέση που τους άρμοζε πάνω στο μετανεωτερικό σώμα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Βιβλία

- Banks, M. (2005). *Εθνοτισμός: ανθρωπολογικές κατασκευές*. Αθήνα: Ελληνικά γράμματα.
- Bourdieu, P. (1999). *Γλώσσα και συμβολική εξουσία*. Αθήνα : Καρδαμίτσα.
- Clogg, R. (2009). *Η ελληνική διασπορά στον 20ο αιώνα*. Αθήνα: Ελληνικά γράμματα.
- Danforth, L. (1999). *Η μακεδονική διαμάχη: ο εθνικισμός σε έναν υπερεθνικό κόσμο*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- DeMello, M. (2000). *Bodies of Inscription, a cultural history of the modern tattoo community*. Durham&London: Duke University Press.
- Foucault, M. (1986). *Οι λέξεις και τα πράγματα*. Αθήνα: Γνώση.
- Freud, S. (1961). *Τοτέμ και ταμπού*. Αθήνα: Δαμιανού.
- Geertz, C. (2003). *Η ερμηνεία των πολιτισμών*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Gellner, E. (1992). *Έθνη και εθνικισμός*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Goffman, E. (2006). *Η παρουσίαση του εαυτού στην καθημερινή ζωή*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Jefferson, A. (2004). Ο Εαυτός και ο Άλλος στον Μπαχτίν, στον Σάρτρ και στον Μπαρτ. Στο συλλογικό τόμο *Μεταμαρξιστικά ρεύματα στην αισθητική και στη θεωρία της λογοτεχνίας* (σσ. 205-244). Αθήνα: Futura.
- Lewellen, T. (2009). *Πολιτική ανθρωπολογία: μία εισαγωγή*. Αθήνα: Κριτική.
- McCrone, D. (2008). *Η Κοινωνιολογία του Εθνικισμού, οι αυριανοί μας πρόγονοι*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Özkırımlı, U. (2011). *Θεωρίες του εθνικισμού: μία κριτική προσέγγιση*. Αθήνα: Σιδέρης.

- Pistoí, P. (1991). *Εθνική ταυτότητα και πολιτική κινητοποίηση*. Αθήνα: Λεβιάθαν.
- Reich, W. (1974). *Η μαζική ψυχολογία του φασισμού*. Αθήνα: Μπουκουμάνη.
- Riemen, R. (2014). *Η αέναη επιστροφή του φασισμού*. Αθήνα: Πατάκη.
- Αστρινάκης, Α. (1991). *Νεανικές υποκοουλτούρες: παρεκκλίνουσες υποκοουλτούρες της νεολαίας της εργατικής τάξης: η βρετανική θεώρηση και η ελληνική εμπειρία*. Αθήνα : Παπαζήση.
- Βεντούρα, Λ. (2004). Εθνικισμός, ρατσισμός και μετανάστευση στη σύγχρονη Ελλάδα. Στο συλλογικό τόμο *Η Ελλάδα της μετανάστευσης: κοινωνική συμμετοχή, δικαιώματα και ιδιότητα του πολίτη* (σσ. 174-204). Αθήνα: Κριτική.
- Βώρος, Φ. (1989). *Τρόποι σπουδής και διδασκαλίας της Ιστορίας*. Αθήνα: Παπαδήμας.
- Γιαννακόπουλος, Κ. (επιμέλεια) (2006). *Σεξουαλικότητα: θεωρίες και πολιτικές της ανθρωπολογία*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Γκέφου-Μαδιανού, Δ. (επιμέλεια) (1998). *Ανθρωπολογική θεωρία και εθνογραφία: σύγχρονες τάσεις*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Δεμερτζής, Ν., Λίποβατς, Θ. (2006). *Φθόνος και Μνησικακία, τα πάθη της ψυχής και η κλειστή κοινωνία*. Αθήνα: Πόλις.
- Δημητρίου, Σ. (2003). *Μορφές βίας*. Αθήνα: Σαββάλα.
- Δημητρίου, Σ. (2009). *Η πολιτική διάσταση στην τέχνη: μία ανθρωπολογική προσέγγιση*. Αθήνα: Σαββάλας.
- Ιωσηφίδης, Θ. (2008). *Ποιοτικές μέθοδοι έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες*. Αθήνα: Κριτική.
- Λίποβατς, Θ. (1997). *Ψυχανάλυση-Φιλοσοφία, πολιτική κουλτούρα*. Αθήνα: Πλέθρον.
- Μαδιανού, Μ. (2007). *Έθνος, ταυτότητες και τηλεόραση στη σύγχρονη Ελλάδα: μελέτη πάνω στη θεωρία της διαμεσολάβησης*. Αθήνα: Πατάκη.
- Μακρυνιώτη, Κ. Α. (2004). *Τα όρια του σώματος: διεπιστημονικές προσεγγίσεις*. Αθήνα: Νήσος.

- Μηλιός, Γ. (1986). *Εκπαίδευση και εξουσία: κριτική της καπιταλιστικής εκπαίδευσης*. Αθήνα: Θεωρία.
- Μιχαήλ, Δ. (2003). *Έθνος, εθνικισμός και εθνική συνείδηση: μια ανθρωπολογική προσέγγιση*. Θεσσαλονίκη: Σταμούλη.
- Μιχαλοπούλου-Βεϊκου, Χ. (1998). *Κακό μάτι: η κοινωνική κατασκευή της οπτικής επικοινωνίας*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Παπαταξιάρχης, Ε. (2006). *Περιπέτειες της ετερότητας: η παραγωγή της πολιτισμικής διαφοράς στη σημερινή Ελλάδα*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Παύλου, Μ. (2004). Η Ελλάδα της μετανάστευσης με αριθμούς. Στο συλλογικό τόμο *Η Ελλάδα της μετανάστευσης: κοινωνική συμμετοχή, δικαιώματα και ιδιότητα του πολίτη* (σσ. 367-402). Αθήνα: Κριτική.
- Σερεμετάκη, Ν. (1996). *Παλιννόστηση αισθήσεων: αντίληψη και μνήμη ως υλική κουλτούρα στη σύγχρονη εποχή*. Αθήνα: Λιβάνη.
- Τσιώλης, Γ. (2014). *Μέθοδοι και τεχνικές ανάλυσης στην ποιοτική κοινωνική έρευνα*. Αθήνα: Κριτική.

➤ Συμπληρωματική - ενδεικτική βιβλιογραφία

Anderson, B. (1997). *Φαντασιακές κοινότητες: στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*. Αθήνα: Νεφέλη.

Auge, M. (1999). *Για μια ανθρωπολογία των σύγχρονων κόσμων: επίμετρο: ένας ανθρωπολόγος σε αναζήτηση νέων κόσμων*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Bourdieu, P. (2006). *Η διάκριση: κοινωνική κριτική της καλαισθητικής κρίσης*. Αθήνα: Πατάκη.

Bourideu, P. (1999). *Η ανδρική κυριαρχία*. Αθήνα: Στάχυ.

Buck-Morss, S. (2004). Αισθητική-Αναισθητική: μία επανεξέταση του δοκιμίου του Βάλτερ Μπένγιαμιν για το έργο τέχνης. Στο συλλογικό τόμο *Μεταμαρξιστικά ρεύματα στην αισθητική και στη θεωρία της λογοτεχνίας* (σσ. 153-204). Αθήνα: Futura.

Douglas, M. (2006). *Καθαρότητα και κίνδυνος: μια ανάλυση των εννοιών της μιαιρότητας και του ταμπού*. Αθήνα: Πολύτροπον.

Foucault, M. (1991). *Η μικροφυσική της εξουσίας*. Αθήνα: Ύψιλον.

Foucault, M. (2003). *Ιστορία της σεξουαλικότητας*. Αθήνα: Ράππα.

Hobsbawm, E. (1994). *Έθνη και εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα: πρόγραμμα, μύθος, πραγματικότητα*. Αθήνα: Καρδαμίτσα.

Levi-Strauss, C. (2001). *Το ωμό και το μαγειρεμένο*. Αθήνα: Αρσενίδα.

Levi-Strauss, C. (1986). *Μύθος και νόημα*. Αθήνα: Καρδαμίτσα.

Mauss, M., Levi-Strauss, C. (2001). *Μορφές πρωτόγονης ταξινόμησης: συνεισφορά στη μελέτη των συλλογικών αναπαραστάσεων*. Αθήνα: Gutenberg.

Passerini, L. (1998). *Σπαράγματα του 20^{ου} αιώνα: η ιστορία ως βιωμένη εμπειρία*. Αθήνα: Νεφέλη.

Sontag, S. (2010). *Η γοητεία του φασισμού*. Αθήνα: Ύψιλον.

Thompson, P. (2002). *Φωνές από το παρελθόν: προφορική ιστορία*. Αθήνα: Πλέθρον.

Γκέφου-Μαδιανού, Δ. (2003). *Εαυτός και "άλλος": εννοιολογήσεις, ταυτότητες και πρακτικές στην Ελλάδα και την Κύπρο*. Αθήνα: Gutenberg.

Γκέφου-Μαδιανού, Δ. (1999). *Πολιτισμός και εθνογραφία: από τον εθνογραφικό ρεαλισμό στην πολιτισμική κριτική*. Αθήνα: ελληνικά γράμματα.

Κάλλας, Γ. (2002). *Ζητήματα σχεδιασμού εμπειρικών ερευνών: αξιοποίηση μεθόδων της πληροφοριακής τεχνολογίας*. Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών Νεφέλη .

Λιθοξόου, Δ. (1992). *Μειονοτικά ζητήματα και εθνική συνείδηση στην Ελλάδα: ατασθαλίες της ελληνικής ιστοριογραφίας*. Αθήνα: Λεβιάθαν.

Μπενέκος, Δ. (2007). *Η βίωση της μετανάστευσης στη Γερμανία: κείμενα και άνθρωποι: ιστορική διαδρομή, κοινωνική και πολιτισμική προσέγγιση μέσα από τα κείμενα της μεταναστευτικής λογοτεχνίας*. Αθήνα: Τυπωθήτω.

Σερεμετάκη, Ν. (1997). *Διασχίζοντας το σώμα: πολιτισμός, ιστορία και φύλο στην Ελλάδα*. Αθήνα: Νέα Σύνορα.

Τσιτσιπής, Λ. (1995). *Εισαγωγή στην ανθρωπολογία της γλώσσας: γλώσσα, ιδεολογία, διαλογικότητα και επιτέλεση*. Αθήνα: Gutenberg.

Άρθρα

Atık, D., Yıldırım C. (2014). Motivations behind acquiring tattoos and feelings of regret: Highlights from an Eastern Mediterranean context. *Journal of consumer behavior* , 212–223.

Bell, S. (1999). Tattooed: a participant observer's exploration of meaning. *Journal of American Culture*, Vol.22, Issue 2 , 53-58.

Chrysoloras, N. (2004). *Why Orthodoxy? Religion and Nationalism in Greek Political Culture. Studies in Ethnicity and Nationalism*, Vol. 4, No. 1, 40-60.

Foster, G., Hummel, R. (2001). The commodification of body modification: tattoos and piercings from counterculture to campus. *Midwest Sociological Society*. Chicago, Illinois.

Gustafson, M. (1997). Inscripta in Fronte: Penal Tattooing in Late Antiquity. *Classical Antiquity*, Vol. 16, No. 1 , 79-105.

Koch, J. et al. (2005). College Students, Tattooing, And The Health Belief Model: Extending Social Psychological Perspectives On Youth Culture And Deviance. *Sociological Spectrum: Mid-South Sociological Association*, 25:1 , 79-102.

Kosut, M. (2006). An Ironic Fad: The Commodification and Consumption of Tattoos. *The journal of popular culture*, Vol.39, No.6 , 1035-1046.

Mavrogordatos, G. (2003). Orthodoxy and Nationalism in the Greek Case. *West European Politics*, Vol. 26, No. 1, 117-136.

Patterson, M., Schroeder, J. (2010). Borderlines: skin, tattoos and consumer culture theory. *Marketing Theory* 10(3) , 253-217.

Post, R. (1968). The Relationship of Tattoos to Personality Disorders. *The Journal of Criminal Law, Criminology, and Police Science*, Vol. 59, No. 4 , 516-524.

Riley, S., Griffin, C., Morrey, Y. (2010). The case for “everyday politics”: evaluating neo-tribal theory as a way to understand alternative forms of political participation using electronic dance music culture as an example. *Sociology*, Vol. 44, No. 2, 345-363.

Rosenblatt, D. (1997). The Antisocial Skin: Structure, Resistance, and "Modern Primitive" Adornment in the United States. *Cultural Anthropology*, Vol. 12, No. 3, 287-334.

Schildkrout, E. (2004). Inscribing the Body. *Annual Review of Anthropology*, Vol. 33, 319-344.

Springer, C. (2000). Bodies of Subversion: A Secret History of Women and Tattoo by Margot Mifflin. *Woman's art journal*, Vol.21, No.1 , 53-54.

Stavrakakis, Y. (2002). Religious Populism and Political Culture: The Greek Case. *South European Society and Politics*, 7:3,29 — 52.

Wageman, V. (1995). The New Tattoo by Victoria Lautman. *Art Journal*, Vol. 54, No. 1, 106-108.

Wohlrab, S. et al. (2007). Modifying the body: Motivations for getting tattooed and pierced. *Bodyimage* 4 , 87–95.

Γιαννακόπουλος, Κ. (2005). Πόλεμοι μεταξύ ανδρών: ποδόσφαιρο, ανδρικές σεξουαλικότητες και εθνικισμοί. *Σύγχρονα Θέματα*, Vol. 28, No. 88 , 58-67.

Κανάκης, Κ. (2007). Αποκωδικοποιώντας τη γλώσσα της μαρκέτας: ομοσεξουαλικότητα και εμπορεύσιμο αρσενικότητα. *Σύγχρονα Θέματα*, Vol. 29, No. 98 , 55-59.

➤ Συμπληρωματική - ενδεικτική αρθρογραφία

- Belsky, M. (1981). Art behind bars. *Art Education*, Vol. 34, No. 5 , 32-33.
- Blair, L. (2007). Tattoos Teenagers: An Art Educator's Response. *Art Education*, Vol. 60, No. 5, 39-44.
- DeMello, M. (1993). The Convict Body: Tattooing Among Male American Prisoners. *Anthropology Today*, Vol. 9, No. 6 , 10-13.
- Gelder, K. (2006). *Subcultures: cultural histories and social practice*. Taylor & Francis e-Library.
- Grandy, D. W. (2007). What Cultures Exist in the Tattooing Collectivity? Ambiguity, Membership and Participation. *Culture and Organization*, Vol. 13(4) , 349–363.
- Haupt, C. E. (2014). Active symbols. *Boston College Law Review*, Vol. 55:821 , 821-877.
- Irwin, K. (2003). Saints and Sinners: Elite Tattoo Collectors and Tattooists as Positive and Negative Deviants. *Sociological Spectrum: Mid-South Sociological Association*, 23:1 , 27-57.
- Johnson, F. J. (2006). Tattooing:mind,body and spirit:the inner essence of the art. *56th annual conference of undergraduate paper competition* (σσ. 45-59). Bradford: University of Pittsburg.
- Neville, H. (2005). Marking Gender: Women and Tattoos, Practice and Representation. *Philament xxx* .
- Olguin, B. V. (1997). Tattoos, Abjection, and the Political Unconscious: Toward a Semiotics of the Pinto Visual Vernacular. *Cultural Critique*, No. 37 , 159-213.
- Polzer, N. C. (2014). Durkheim's sign made flesh: the authentic symbol in contemporary holocaust pilgrimage. *Canadian journal of sociology* 39(4) , 697-715.
- Rhode, D. L. (2009). The Injustice of Appearance. *Stanford Law Review*, Vol. 61, No. 5 , 1033-1101.

Roberts, D. J. (2012). Secret Ink: Tattoo's Place in Contemporary American Culture. *The journal of american culture*, 35:2 , 153-164.

Robinson, R. K. (2011). Masculinity as Prison: Sexual Identity, Race, and Incarceration. *California Law Review*, Vol. 99, No. 5, 1309-1408.

Walsh, R. J. (2011). Painting on a Canvas of Skin: Tattooing and the First Amendment. *The University of Chicago Law Review*, Vol. 78, No. 3, 1063-1100.

Συμπληρωματικές πηγές

Ιστοσελίδες

- luben.tv14/07/2015²³
- jungle-report.blogspot.gr.....17/07/2015
- news247.gr.....17/07/2015
- facebook.com/BonitoInkTattoo.....17/07/2015
- facebook.com/Neolaia.Ethnikou.Metopou.....17/07/2015
- facebook.com/ethnikometopo.....17/07/2015
- neolaiaem.blogspot.gr.....17/07/2015
- ethnikometopo.gr.....17/07/2015
- xryshaygh.com.....17/07/2015
- patriotikikinisikavalas.blogspot.gr.....17/07/2015
- erevoscreations.com.....17/07/2015
- facebook.com/martinezruizsanchez.....17/07/2015
- pikore.com/chatziantonioudimitristattoo.....17/07/2015
- facebook.com/INKyouTATTOO.....17/07/2015
- koolnews.gr.....18/07/2015
- facebook.com/klarinotattoo.....18/07/2015
- kazani.gr.....18/07/2015
- www.essetaihmar.blogspot.gr.....18/07/2015
- ethnictattoo.gr.....18/07/2015
- facebook.com/ekivolostattoostudio.....18/07/2015
- www.alexiptoto.com.....19/07/2015
- autochthonesellhnes.blogspot.gr.....07/08/2015
- www.hermeshead.com.....07/08/2015
- facebook.com/Stigmatattoocrew.....16/08/2015

²³ Οι ημερομηνίες αντιστοιχούν στην τελευταία διαδικτυακή επίσκεψη.

Ντοκιμαντέρ

- *Burning from the inside* (2014). Marsia Tzivara
- *Erasing hate* (2011). Bill Brummel
- *The Cleaners* (2012). Κωνσταντίνος Γεωργούσης
- *Η ιστορία του αγκλωτού σταυρού* (1993) από τη σειρά *Οι μεγάλοι γρίφοι του Β' Παγκοσμίου Πολέμου*
- *Φασισμός Α.Ε.* (2014). Άρης Χατζηστεφάνου

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΩΝ

- 06/02/2015, Καβάλα: Συνέντευξη με τον πληροφορητή Δ, 27²⁴ ετών, που ασκεί το επάγγελμα τα τελευταία 7 χρόνια.
- 17/06/2015, Γιαννιτσά: Συνέντευξη με τον πληροφορητή Δ, 28 ετών, που ασκεί το επάγγελμα τα τελευταία 2 χρόνια.
- 18/06/2015, Πέλλα: Συνέντευξη με τον πληροφορητή Μ, 32 ετών, που ασκεί το επάγγελμα τα τελευταία 8 χρόνια.
- 19/06/2015, Θεσσαλονίκη: Συνέντευξη με τον πληροφορητή Γ, 27 ετών, που ασκεί το επάγγελμα τα τελευταία 2 χρόνια.
- 20/06/2015, Κατερίνη: Συνέντευξη με τον πληροφορητή Α, 28 ετών που ασκεί το επάγγελμα τα τελευταία 8 χρόνια.
- 20/07/2015, Βόλος: Συνέντευξη με την πληροφορήτρια Β, 23, που ασκεί το επάγγελμα τα τελευταία 3 χρόνια.

²⁴ Οι αναγραφόμενες ηλικίες των πληροφορητών όπως ίσχυαν κατά το χρόνο διεξαγωγής της συνέντευξης.

